

БЕОГРАДСКА СРЕДЊОШКОЛСКА ОМЛАДИНА У ГОДИНАМА ПРЕД ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ

Мере које је у 1937 години предузело ново партијско руководство на учвршћавању и консолидовању Партије, биле су од посебног значаја за поново организовање и даљи рад Савеза комунистичке омладине Југославије.

„Намерно искривљујући одлуке VI Конгреса КОИ-а (Комунистичке омладинске интернационале) антипартијски, штеточински елементи, који су се привремено налазили у руководству Партије на челу са Горкићем и Муком, донели су априла 1936 године одлуку о распуштању СКОЈ-а као самосталне омладинске организације“.¹ Нови Централни комитет, поклањајући велику пажњу раду са омладином и настојећи да што брже отклони последице настале распуштањем организације, већ средином 1937 године доноси одлуку о формирању омладинске комисије при ЦК КПЈ, која је касније прерасла у ЦК СКОЈ-а.

Обнављање организација СКОЈ-а врло брзо се осетило међу београдском омладином, па и у редовима напредних средњошколаца. Заправо од тога времена постоји сталан, повезан рад СКОЈ-а у београдским средњим школама, који је из године у годину обухватао све већи број ученика.

I

Према статистичким подацима за школску 1937/38 годину, београдске средње школе похађало је око шеснаест хиљада и пет стотина ученика. У односу на укупан број ђака средњих школа у земљи, осамнаест београдских гимназија похађало је 12,4%, две учитељске школе 10%, Трговачку академију 20,5%

и Средњотехничку школу 28,4% свих ученика тих школа. У исто време осамнаест општинских занатских и трговачко-занатских школа у Београду похађало је око шест хиљада и три стотине ученика у привреди). Од београдских гимназија — мушка „Краља Александра“ и женска „руско-српска“, имале су изузетан положај и били намењене деци повлаштених породица. Ученици тих школа били су издвојени од остале средњошколске омладине.

У борби за младе људе, посебно због тако великог броја омладине окупљене у београдским средњим школама, пред СКОЈ се постављао као озбиљан задатак стварање упоришта у редовима средњошколаца и стални рад на њиховом придобијању. Међутим, услови за организован рад били су врло тешки. Ове тешкоће су долазиле у првом реду због положаја и начина на који су ученици третирани у ондашњој школи.

Систем тадашњег средњошколског образовања заснивао се на класичном наставном програму и застарелим педагошким методама. Постављен на идеалистичким основама, наставни програм, посебно у гимназијама, давао је уопштено, формално знање отргнуто од праксе и живота, а све мере школских органа биле су усмерене да ученике изолују од друштва и друштвених збивања. („Да их се сачува од штетног утицаја улице“, како се то обично говорило). Као метод у васпитавању ученика примењивана је наслеђена пракса крутог и строгог поступка. Сматрало се да је то опробан пут да се младалачка импулсивност ученика сведе у одређене шаблоне и да их се униформише, не само по спољним ознакама, обавезно но-

шење ђачких капа, кецеља, и другог, него и у држању, опхођењу и начину мишљења. Свако нарушавање утврђених правила, као и поступци за које се сматрало да су ученицима недозвољени, имали су за последицу примену одговарајућих казни, од укора до искључења са забраном даљег редовног школовања.

Оваква средња школа била је условљена свим оним чиниоцима који су давали изглед предратној Југославији. Таква школа у много чему није одговарала савременој школи капиталистичког друштва. „Наша школа данас после рата оваква каква је, она је стереотипна и далеко од живота данашњице... Ми који пратимо развијање школе и њен утицај на омладину, морамо да признамо да код других културних народа, постоји реформисана школа, нова школа са новим методама, новим средствима“ (из „Записника XVIII редовног конгреса Југословенског професорског друштва“ одржаног у Мостару јула 1937 године). Међутим, у заосталој и привредно неразвијеној земљи, са последицама које је та неразвијеност носила собом, ни средња школа, у својој основи, није могла да буде другачија.

Средња школа је носила и сва обележја хегемонистичког система владавине српске буржоазије. „Југословенство је и за нас Србе било и остало наша национална вера, коју нико није потпуније исповедао него наша школа. Али ипак налазимо да смо у свом ревносном југословенствовању сувише занемарили своје велике и разноврсне културне и моралне вредности, које су сачињавале ону исполинску снагу, што је, ван сваког спора, у историском стварању данашњег југословенства било и остало главни чинилац. Отуда ће требати да у будућем програму тај српски моменат буде заслужно истакнут“, пише директор једне београдске гимназије у чланку „Поводом измене наставног плана и програма“ (*Гласник југословенског професорског друштва*, март 1941, свеска 7). То је наставном програму, посебно националној групи предмета, као и целокупном образовању давало још на задњији карактер, али је одговарало

општој просветној политици владајућих снага друштва.

Највећи део кадрова са школском спремом, у немогућности да нађе друго запослење, био је апсорбован у државни апарат. Положај и одређена улога коју је тај апарат имао, тражили су тип интелектуалца спремног да без поговора служи режиму. Постојеће средњошколско образовање требало је да буде један од важних чиниоца у процесу формирања таквог интелектуалца.

Либерални педагози су покушавали да унесу неке савремене педагошке методе, па и нове елементе у наставни програм. Тако се у резолуцији донесеној на XVII редовном конгресу Југословенског професорског друштва, одржаном у Вараждину јула 1936 године, у уводном делу каже: „Дубоко се осећа да је целокупни наш просветни систем дотрајао. Због те дотрајалости садашњег просветног система средња школа се више не налази онде, где јој је место, ни на оној висини на којој она треба да буде. Отуда средња школа не даје оне резултате које би у њој желели да виде најпре њезини наставници, па ђачки родитељи и ученици и сви остали грађани наше земље. Зато конгрес налаже Главној управи да на меродавне факторе утиче да се што пре приступи стварању сасвим новог просветног система, који би потпуно задовољавао савремене потребе нашег народа“. Али сва настојања да се средња школа учини савременом, увек су наилазила на одбијање одговорних просветних органа, као и дела наставног кадра оптерећеног конзерватизмом и реакционарним политичким убеђењима. Нацрт новог Закона о средњим школама у Министарству просвете је разматран скоро десет година, али никада није ступио на снагу. Исти случај је био и са нацртом измена наставног плана и програма.

На XV редовном конгресу Југословенског професорског друштва, одржаном у јулу 1934 године у Бања Луци, група прогресивно опредељених наставника покренула је питање веронауке као наставног предмета. „Школа треба да буде чисто световна, а то значи да је треба одвојити од цркве. Ми нисмо про-

тив вере; хоћемо само реформу школе. Дарвин и Босие не могу бити заједно на катедри. На територији где се укрштају разне конфесије, верска настава руши темеље средње школе. Наводим овај пример: један вероучитељ рекао је ђацима пред директором да су „сви људи друге вероисповести нижег ранга“, рекао је један од претставника групе професора који су изашли са захтевом укидање веронауке као наставног предмета (из „Записника XV редовног конгреса Ј. п. д.“). Тај случај просветно одељење Дринске бановине, у једном свом допису упућеном Министарству просвете, коментарише на следећи начин:

„Иако онда нису успели то није знак да велика већина њих и данас не заступа то исто гледиште. Формално веронаук данас у школи постоји — али је потребно да ти исти наставници и науку и живот тумаче ђацима са гледишта историског материјализма. Тако се тумачи, тако се постављају задаци, тако се задаје штиво, тако се задаће оцењују, тако је владање, тако опхођење итд. јер је све то „модерно“. Без икакве претходне спреме и знања, ђак већ у нижим разредима чита Марксов *Капитал*, романе Џек Лондона и сличних писаца, а о класичној литератури ни појма... На тај начин застава материјализма диже се постепено и систематски са свим консеквенцијама међу омладином, која се пуни омиром према свему што је идеализам — а посебно идеализам вере — стварно. А тај идеализам био је ипак једини противник материјализма, под чијом владом човек постаје сам себи сврха... Под таквим околностима и они професори који нису захваћени „модерним“ губе постепено уплив и прелазе у неодређеност и компромис рачунајући „да се не зна шта ће сутра бити“.²

Владајући режими, у постојећем систему грубог економског израбљивања и политичке обесправљености народа, брутално су гушили сваку прогресивну мисао. У таквим условима су и просветни органи неслагању са просветном политиком или школским системом, односно настојању да се наставни про-

грам прилагоди савременим потребама, давали комунистички карактер и у њима видели акте усмерене против власти и државе. По њиховом налогу су школски органи морали да воде посебну бригу и низом поступака да оgrade ученике од свега што је било слободоумно и имало елементе напредног.

Међутим, склоп оштрих противречности тадашњег друштва, као и несклад у стремљењима омладине и положаја у коме се она налазила, одразило се и на средњошколску омладину.

Стални пораст ученика из сиромашних слојева, радничког и сељачког порекла, из породица нижих службеника и сл., мењајући однос у социјалном саставу школе, уносило је схватања и гледања на живот, која нису имала ништа заједничког са оним „званично“ прописаним од просветних органа. (У земљи је у школској 1919/20 години било 134 потпуне и непотпуне гимназије са 55.482 ученика, а у 1937/38 години 197 гимназија са 116.583 ученика; у истом раздобљу према 33 трговачке академије са 5.050 ученика — 28 школа са 5.413 ученика, према 32 учитељске школе са 5.603 ученика — 36 школа са 3.199 ученика, итд.). Ти ученици су у школи гледали једину могућност своје будуће егзистенције. Али у току школовања они су се сукобљавали са низом тешкоћа. Набавка школског прибора, књига, школске таксе, школарина, издржавање у месту школовања одвојено од породице и др., погоршавало је њихов и онако тежак материјални положај. Да би се могли да школују, многи су били присиљени да се издржавају сопственим радом. Они су на себи осећали и све неправде које су се, као последица школског система, испољавале у неправичном начину оцењивања, протекционаштву, фаворизирању ученика из имућних породица, и тако даље.

Све те околности, присиљавајући велики број ученика да се кроз живот пробијају отворених очију, приближава их социјалистичким идејама.

У циљу сузбијања напредних идеја међу школском омладином, проналаже-

не су и примењиване посебне мере. Њима се ишло не само на вршење појачаног утицаја на ђаке, него су им још више ограничаване слободе, па и могућност за школовање.

Колико су владајући режими, па и њихови просветни органи, у свом реакционарном ставу и страху од сваког прогреса били антикомунистички, указују и све мере предострожности које подузимају у школама. Тако на пример просветно одељење банске управе Дравске бановине, у једном свом акту достављеном Министарству просвете, предлаже:

„1) Јер се марксистичке идеје међу ђаштвом најбоље шире путем књига, било би умесно да се свим ученицима средњих школа забрани посећивати приватне библиотеке (на пример разних социјалистичких друштава, Делавске зборнице итд.). Може им се допустити само посећивање јавних књижница, где ће бити прописано какве књиге смеју средњошколци узимати.

2) Јер је данашња средњошколска омладина разним превратним и комунистичким идејама толико више приступачна, уколико је више верски млака и морално покварена, било би потребно средњошколској омладини бар до шестог разреда забранити похађање филмских претстава, јер је већина њих за омладину неподесна. Исто тако нека се допусти ђацима самостално одилазити на позоришне представе тек од VII разреда даље, а нижим разредима само у пратњи родитеља или њихових заменика односно под водством професора.

3) Пре свега нека се на средње школе постављају професори и учитељи који су национално поуздани, а и у верском погледу да нису атеисти.

4) У средње школе нека се уведу национална и патриотска предавања, у којима ће се омладини предочити погибао и штетност комунистичке организације за народ и државу”.

Од просветног одељења банске управе Дринске бановине предлажу се следеће мере:

- „1) Укинути непотребне гимназије;
- 2) Вршити селекцију професора;
- 3) Усталити уџбенике, јер профе-

сори употребљавају уџбенике који одговарају њиховој идеологији;

4) Вршити селекцију ученика;

5) Државне потпоре дати само најпозитивнијим ђацима;

6) Пооштрити закон о заштити државе”.

А затим се каже:

„Акција... треба да је јасна, одређена, отворена и енергична, ту не сме бити увијања, компромиса и разводњавања”.

А од просветног одељења банске управе Зетске бановине између осталог се предлаже:

„1) Једном истераним ђацима забранити прелаз у друге гимназије.

2) Специјални одбори код сваке гимназије”.³

Осећајући се немоћним да поред свих оваквих мера спрече утицај напредних снага на средњошколску омладину и њезино све чвршће везивање за те снаге, школски органи су се, врло често по наређењу или тражећи помоћ полиције, брутално обрачунавали са ђацима који су, било у ком облику, испољавали своју прогресивну одређеност. „Ми добијамо наређења, поверљива и строга, у смислу контроле над изражајем дечјег духовног живота... Наређења су врло строга и у спровођењу истих сва је одговорност на нама и у питању је често наша егзистенција. И онда кад уз то дође и неодређеност и несхватање суштине питања, ми смо често непоштедни у жртвовању дечјих егзистенција. Ни они, који би из уверења о дечјој недужности у кривици која им се приписује у смислу комунизма, устали у одбрану деце, не говоре, но ћуте, јер је над главом мач. А не зна се зашто све може да посече, јер појмови нису јасни, јер се о томе не сме разговарати и јер је на концу све релативно. Шта смо учинили са децом? Ствар се не само неповерење њихово према нама у разреду, него неповерење у нама као људима...” каже се у реферату „Узроци данашњег општег настојања наше средњошколске омладине“ поднесеном на XVIII конгресу Југословенског професорског друштва (*Гласник Ј. п. д.*, октобар 1937 године, свеска 2)⁴. Зато

су, уствари, целокупна борба напредних ученика за своја уверења, рад на ширењу напредних идеја, као и иступања са захтевима за побољшање услова школовања, били праћени сталним шиканирањем, прогањањем и искључивањем из школа.

Све опште карактеристике школског система и режима у средњим школама, у појачаној мери се односило на београдске средње школе. Услови под којима су ђаци у Београду морали да уче били су врло тешки. Многе школске зграде биле су старе, често нису одговарале најнужнијим хигијенским потребама, слабо или никако опремљене кабинетима, фискултурним салама и сл., али Министарство просвете и школски органи су улагали изузетне напоре да се у београдским школама васпитава „примерна“ омладина. Они су били свесни постојања веће опасности од утицаја напредних снага, у првом реду напредног студентског покрета на београдску ђачку омладину. Зато су, поред већ наведених мера, са нарочитом бригом вршили избор наставника за ове школе. Мерило у њиховом одабирању у првом реду је била приврженост режиму. Директори школа и већина професора су полицијским методама вршили надзор над ученицима. Мало су шта могли да учине професори који се са таквим поступцима нису слагали или су показивали симпатије према напредним средњошколцима, јер је свако њихово одлучније иступање имало за последицу отпуштање из службе или премештај из Београда.

Поред тешкоћа у самим школама, у Београду је постојао јак полицијски апарат, који је преко својих конфекционата контролисао и београдске средње школе, па их имао и међу самим ђацима.

Све те околности отежавале су рад СКОЈ-а, али нису могле да га потпуно и онемогуће. До 1937 године, у времену када су КПЈ и СКОЈ преживљавали многе унутрашње кризе и тешкоће, интервенцијом школских органа и полиције рад СКОЈ-а у београдским средњим школама је често пута прекидан,

али је поново са више или мање успеха био обновљен.

II

У редовима београдских средњошколаца имали су јак одјек Октобарска револуција и револуционарна збивања која су двадесетих година снажно потресла нашу земљу. Већ у то време, у процесу стварања и развијања социјалистичког омладинског покрета, напредни ђаци узимају активно учешће. Они се у 1919 години почињу да окупљају у првим омладинским марксистичким групама и кружоцима.

У писму руководства СКОЈ-а упућеног 7 јула 1920 године Савезу комунистичке омладине Русије, говори се:

„... Савез комунистичке омладине Југославије (је) врло млад. Он заправо постоји од 10 октобра 1919 године. До тога времена није било организација комунистичке омладине у правом смислу те речи. Постојало је само неколико група студената и гимназиста — комуниста у великим градовима, као што су Београд, Загреб, Сарајево, Скопље и томе слично”.

На београдску ђачку омладину нарочито јак утицај имају студенти окупљени око Клуба студената марксиста београдског универзитета. Сличност услова живота и положаја у друштву, многи проблеми који су им као омладини били заједнички, природно су везивали средњошколску омладину за студенте. Повезаност која се тада остварује и утицај који напредни студенти врше на београдске средњошколце, биће врло значајни у будућем раду СКОЈ-а у београдским средњим школама.

У првом броју *Црвене заставе* органу СКОЈ-а, који је изашао 1 децембра 1919 године, објављен је проглас Централног одбора СКОЈ-а у коме се обраћа и средњошколској омладини. У прогласу се, између осталог, каже:

„Пролетерска омладино! Чуј нас тамо у тамним двориштима, влажним подрумима, хладним таванима, бучним творницама, смрадним радионицама, монотоним канцеларијама, средњевеков-

ним школама! Време је да се пренемо!

Устајмо и ми, револуционарна пролетерска омладина Југославије, као и остала пролетерска омладина целога света. Ступајмо и ми с младалачким идеализмом са пролетаријатом целога света у борбу за наше ослобођење и за ослобођење целог човечанства!"

То је доба у коме је наша земља била бременита револуцијом. Зато се ни револуционарно расположена средњошколска омладина није ограничила само на прихватање социјалистичких идеја. У склопу опште борбе она је истакла и своје захтеве.

У документу „Комунистичка акција међу средњошколском омладином“ о томе се каже:

„Прва значајка ондашње комунистичке акције било је револуционисање маса... У томе раду нису заборавили ни на средњошколску омладину.

Појављују се тада масовни покрети међу средњошколском омладином, тако звана „ђачка самоуправа“, или „ђачка већа“, у 1919 и 1920 г.

Идеја „ђачких већа“ била је избачена у сасвим невиној форми:

Путем ђачких самоуправа подигнути дисциплину и свест ђака.

Међутим, покрет „ђачких већа“ је добио сасвим другу форму и истицао је сасвим револуционарне захтеве:

1) укидање испитивања и оцењивања;

2) укидање надзора професора над ђацима;

3) укидање неких предмета из школске обуке;

4) слободу изостајања, ослобођење од верских дужности, итд.

Овај покрет је захватио све средње школе..., а репрезентовао га је лист *Искра*, који је излазио у Загребу".

Не улазећи у то да ли су у овом документу потпуно тачно наведени захтеви средњошколаца, они и овакви говоре да је средњошколска омладина схватила да мењањем односа у друштву треба да се бори за мењање система школовања, али, без сумње, указује и на све заблуде и нереалне преставе које су владале о новој школи.⁵

Израз борбеног расположења бео-

градских ђака и њихова спремност на акцију био је и штрајк солидарности са студентима, у априлу 1920 године.

Четвртог априла млади комунисти и социјалисти, углавном студенти Београдског универзитета, организовали су масовни митинг на Калемегдану, а одмах затим демонстрације на Теразијама. На митингу се протестовало против безакоња у земљи и гажења најосновнијих права грађана, а истакнути су и захтеви за решавање многих нерешених студентских питања, пре свега стипендија. Митинг је био сазван и у знак солидарности са загребачким студентима, који су у то време водили огорчену борбу против франковаца.

У току демонстрација, на Теразијама је дошло до сукоба са жандармеријом, која је штитила прилазе двору и том приликом су четири студента рањена бајонетима, а више их је повређено.

Протестујући против оваквог насиља, 5 априла 1920 године све београдске средње школе су ступиле у штрајк. Жандармерија је и овог пута интервенисала и пред Трећом гимназијом бајонетима растеривала ђаке.⁶

Рад СКОЈ-а у школама поприма све више организован карактер. У *Црвеној застави* од 17 децембра 1920 године, у рубрици „Из покрета“, између осталог пише:

„Наш Савез се развија и непрекидно расте. Досада он броји 45 удружења. Идеја омладинског комунистичког покрета продире све дубље у редове младих радника, шегрта и сиромашних ђака“.

Међутим, крајем 1920 и у 1921 години збили су се догађаји, који су имали тешке последице за радничку класу и напредне снаге у земљи. Консолидујући своје редове, владајућа буржоазија прво проглашењем „Обзнане“, а затим доношењем Закона о заштити државе, прелази у оштар протунапад и гушење револуционарног покрета маса. Комунистичка партија није била спремна на такав ударац. Догађаји су је затекли у фази организационог сређивања њезиних редова. Ненадно бачена у илегалност, тешко се је сналазила

и требало је времена да се прилагоди условима илегалног рада. Тешкоће су биле тим веће што су, после атентата на министра Драшковића и покушаја атентата на краља Александра, комунистички посланици избачени из парламента и сви истакнутији руководиоци Партије и посланици ухапшени.

Такав развој догађаја унио је пометњу и у редове револуционарно расположене омладине и СКОЈ-а, који је био млада и недовољно чврста организација.

Тиме је за један дуг период замро сваки рад на београдским средњим школама. Иако у наредним годинама долази до стварања нових организација СКОЈ-а због уског постављања а и занемаривања рада у средњим школама, његова активност нема осетног утицаја на ђачку омладину.⁷ Томе су свакако допринеле и мере просветних и школских органа, који су у општем налету реакције успели да остваре јачи надзор над ученицима. После револуционарног полета, међу средњошколцима је завладала безидејност. То стање донекле илуструје књижевно-уметнички часопис средњошколаца *Ђачка дружина*⁸, који почиње са излагањем 1926 године. У часопису су објављивани искључиво радови ученика, највећим делом из Београда, али и из других места у земљи. Сви ти литерарни састави, често натопљени сентименталним осећањима, израз су личних преокупација, које су биле далеко од збивања у школи и друштву.

Завођење монархофашистичке диктатуре у јануару 1929 године и терор који је после тога уследио, били су нови снажан насртај на Партију и СКОЈ, после чега је у земљи замрла свака организована активност.

Тек у јесен 1931 године на Београдском универзитету долази до окупљања напредних студената и њиховог отвореног иступања против режима диктатуре. У тим првим борбама зачетак је оног напредног студентског покрета, који ће израсти у јак политички фактор и имати посебан значај у стварању омладинског покрета у земљи.

Под утицајем напредних студената, углавном преко пријатељских и рођачких веза, долази до постепеног активи-

рања у редовима београдских средњошколаца. На састанцима ђачких дружина све се чешће појављују састави инспирисани прогресивним идејама; читају се и воде дискусије о делима напредних писаца. По школама се почињу да појављују и први летци, које издају студенти и дају поузданим ђацима да их растурају. Појава летака у неким школама доводи до праве узбуне. Директори и наставници воде истраге, не устручавају се и да полицију доводе у школе. Упркос мера застрашивања, у вишим разредима образују се групе, под чијим се утицајем развија интерес ширег круга ученика за социјалну литературу, па и збивања у друштвеном животу.

Поводом отварања парламента, 7 децембра 1931 године, београдски студенти организују велике демонстрације, које су се завршиле сукобом са жандармеријом и полицијом, хапшењима и премлаћивањем. Демонстрације су биле израз негодовања народа и омладине против тешког економског и политичког стања у земљи и покушаја краља и владајуће буржоазије да путем октроисаног устава и стварања Југословенске националне странке, нађу за себе излаз из тог положаја. У демонстрацијама, појединачно, али по први пут узимају учешћа и средњошколци.

Групе напредних ђака окупљене по школама и неовисне једне од других, самоиницијативно почињу да се међусобно повезују. На њихову иницијативу почетком 1932 године створен је Савез средњошколских литерарних дружина београдских гимназија.⁹ Савез је као легална форма послужио за шире окупљање ученика свих београдских школа. Састанци Савеза одржавали су се у Другој мушкој гимназији; дневни ред састанака претходно се подносио на увид и одобрење директору ове гимназије. Управа је састанке најављивала плакатирањем по школама, а на њима је редовно присуствовало по стотину и више ученика и ученица. Претежно су читани литерарни и други састави који су имали успеха и оцењени као добри у ђачким дружинама, а потом се око њих водила врло жива диску-

сија. Међутим, школски органи су Савез и као облик окупљања ђака, а и због духа који је провејавао на састанцима, убрзо оценили као опасан по школу. После неколико састанака, а пре завршетка школске године, директор Друге мушке гимназије је саопштио да се даљи рад Савеза забрањује.

Савез је и поред постајања од свега неколико месеци, одиграо значајну улогу у стварању услова за даљи рад у средњим школама. Једном већ успостављене везе између напредних ученика из појединих школа, још више су се продубиле у школској 1932/33 години. У то време долази и до обнављања партиске организације у Београду, која, као један од сектора свога рада, обухвата и ђачку омладину.¹⁰

У школама се осећа појачана активност. Већи број ученика чита марксистичку литературу и илегалне материјале, између осталог партиске листове *Лењинист* и *Ударник*. Поред рада у ђачким литерарним дружинама, напредни ученици виших разреда користе часове филозофије и веронауке да би, у прикладној форми, изразили своја марксистичка убеђења и водили антирелигиозну пропаганду. Појединачно стварају присне односе са другим ученицима, и кроз разговоре и давања књига на читање, настоје да их придобију за своја уверења.

Крајем 1932 године партиски активист задужен са радом у средњим школама, од једне групе напредних ученика, образују средњошколско руководство. Истовремено је покренут и средњошколски лист *Искра*, који се умножава у сопственој тајној техници.¹¹ У листу се објављују чланци ђака, у којима јасно изражавајући своју комунистичку опредељеност, третирају школске и политичке проблеме. *Искра* је тајно растурана по свима београдским школама, а преко веза упућивана и у средње школе других места у земљи.¹²

Да би створило могућност за легално окупљање ђака, средњошколско руководство покушава да обнови рад Савеза литерарних дружина. У том циљу је у Другој мушкој гимназији организован састанак претставника ђачких

дружина свих школа. Састанку је присуствовало око педесет ученика и свестрано се расправљало какав смер и садржину рада треба дати литерарним дружинама. Кад се за састанак сазнало у Министарству просвете, издато је посебно наређење којим се забрањује одржавање ма каквих веза између ђачких дружина и захтевано да надзорни наставници појачају контролу и са више будности прате рад ученика у дружинама.

У школској години 1932/33 била је по први пут уведена школарина у средњим школама. Један чланак у *Искри*, посебно посвећен овом питању, таксе за упис оцењује као меру којом се сиромашним ђацима жели да ограничи могућност школовања. Средњошколско руководство настоји да у борби против те одлуке мобилише што већи број ученика. По његовој замисли, агитацијом је требало да се изврше припреме, а на почетку идуће школске године организује штрајк ученика против школарине.

У априлу 1933 године долази до полициске провале и хапшења већег броја комуниста. Под насловом „Откривена комунистичка организација у Београду“, 29 априла *Политика* пише:

„Управа града била је обавештена да је у Београду пре извесног времена створена комунистичка партиска група са задатком да развије делатност у свим правцима. Извршеним претресом код чланова ове групе пронађена је већа количина компромитујућег материјала као: илегални листови *Ударник*, *Искра*, *Лењинист* и директиве за њихову акцију, а сем тога пронађен је материјал за првомајску прославу... Даље су нађене две писаће машине и два шапирографа, за израду пропагандног материјала. У току истраге утврђено је да је у Београду основана партиска група, затим група за рад међу средњошколском омладином и група за рад међу студентима“.

У вези са овим догађајем и стањем у београдским средњим школама, у документу „Комунистичка акција међу средњошколском омладином“ пише:

„Исте ове године (гј. 1933, примедба

С. Ш.) откривен је у Београду „Комитет за рад међу средњошколском омладином“... Комитет је водио акцију по тачно утврђеном плану. Талас левичарства запљускује више разреде већине средњих школа. Појављују се летаца. У средњошколским табацима опажају се комунистичке тенденције. Средњошколци издају илегални лист *Искра*“.

Откривањем рада у школама, полиција хапси средњошколско руководство са још неколико ђака. После туче и истраге у Управи града, а на материјалу кога су добиле од полиције, поновну истрагу воде управе школа и све ове ученике искључују на две и више година из београдских гимназија.

Иако је овим привремено парализан организован рад у београдским школама, многи напредни ученици самоиницијативно настављају да делују у својој средини. Групе средњошколаца учествују у мају те године и на излету, који су на Ђурђев-дан организовали студенти.¹³

У наредној школској години поново се чине напори да се обнови организован рад у школама. Неколико студената чланова СКОЈ-а добијају као задужење рад са ђачком омладином.¹⁴ Они успевају да се повежу са напредним средњошколцима у четири мушке и три женске гимназије. По један од најактивнијих ђака из сваке школе, везан за овај студентски актив, био је одговоран за рад у својој школи и њих се сматрало члановима СКОЈ-а. Преко њих се ради на ширем окупљању напредних ученика. Са њима се одржавају заједнички састанци и тако претстављају неку врсту међушколског актива ђака.

Начин и облици рада у самим школама су као и ранијих година. Али сад се групе средњошколаца ангажују и на задатке ван школе, на пример делење летака, писање парола и слично.

О постојању рада СКОЈ-а говори се и у већ цитираном документу „Комунистичка акција...“. Износећи делатност СКОЈ-а у 1935 години, у документу се каже:

„Да се покрет међу средњошколцима добро сместио види се и по томе, што

средњошколско комунистичко веће у Београду упућује својим присталицама позив да преко школских празника развију пропаганду за своје идеје код својих кућа, а нарочито међу сеоском омладином...“

Ови почетни успеси СКОЈ-а у београдским средњим школама, из више разлога нису искориштени да се, већ у то време, међу ђацима развије шира организована активност. Услови за рад у школама, као што је речено, због положаја ученика, школских прописа и мера просветних и школских органа, били су врло тешки. За успешан рад требало је проналазити такве облике који ће привлачити ђаке, али који неће давати повода управама школа за предузимање мера забране или репресалија. Међутим, са ондашњом својом оријентацијом СКОЈ је био уска и недовољно еластична организација. Он је по организационој структури и по облицима рада у много чему подржавао организацију Партије. „Зачахурен у своје уске оквире СКОЈ је остао изолован од маса радне омладине, он није водио борбу за свакодневне потребе те омладине; његове су акције биле углавном политичке, периодичне и декларативне. Сматрајући себе паралелном Партијом у СКОЈ-у су се појавиле нездраве тенденције авангардизма, који је понекад заузимао опасне форме. Било је конкурентске борбе између Партије и СКОЈ-а, која је била дјелимично резултат... нездравих појава и опортунизма у Партији, а дјелимично то што су у СКОЈ-евску организацију и на руководећа мјеста били продрли разни малограђанско-анархистички елементи, као што је злогласни Корски и други 1932—1935 године, који су преко СКОЈ-а хтјели напакостити Компартији и радничком покрету.“¹⁵

Све то је имало последица у раду са омладином уопште, а посебно отежавало рад у школама. Средњошколци чланови СКОЈ-а, који су у свом младачком заносу били прожети оданомшћу Партији и спремни на извршење задатака без страха од последица, васпитавани су више као конспиратори него што су оспособљавани да, под оним

околностима какве су биле, проналазе ситне али погодне облике за масован рад у школама.

Због таквог стања, као и доцније настале пометње покушајем да се СКОЈ ликвидира, у периоду од 1935 до 1937 године, када у школама практично престаје организован рад, један дио напредних средњошколаца окупља се око „Скаута“ и „Гутемплера“, где су руководећу улогу имали напредни студенти и до априла 1936 године постојали јаки активни СКОЈ-а. Окупљени у овим двома организацијама ђаци су имали могућности за слободније састајање, дискусије, међусобну размену књига, излете и логоровања,¹⁶ али су се осетно издвојили од масе ученика.

Као последица таквог стања, многи ђаци који су се сматрали напредним, по школама спонтано стварају своје групе. Без веза и контроле, неке од оваквих група биле су утјечиште разбарушених фразера, који су свом држању и поступцима желили да дају карактер „револуционарног“. Тиме су они само одбијали од себе друге ученике, а управама школа пружали могућност за подузимање репресивних мера. Друге групе се, опет, самоиницијативно повезују и понесене жељом за неким организованим радом непотребно, па и некорисно истрчавају. Тако је у јесен 1937 године, после летка изданог на своју руку, полиција ухапсила једну групу средњошколаца, а затим је уследило истеривање око четрдесет ученика из Учитељске школе, Трговачке академије и Треће мушке гимназије.

III

Консолидовање Партије, као и обнављање и нова оријентација СКОЈ-а падају у време врло бурних догађаја, који су непосредно претходили избијању Другог светског рата, а у земљи довели до крупних промена. Осовинске силе биле су већ оствариле доминантан положај у Европи и ужурбано се припремале за рат. У ситуацији кад се већина малих европских земаља нашла у опасности да изгубе националну независност, влада М. Стојадиновића разбија

Малу антанту, окреће леђа западним савезницима и узима курс према силама осовине. „Својом издајничком спољном политиком он (мисли се на М. Стојадиновића, примедба С. Ш.) одваја Југославију од њених савезника и продаје је Хитлеру и Мусолинију. Тиме он отвара врата Југославије фашистичким освајачима“, каже се у прогласу ЦК КПЈ поводом Аншлуса у марту 1938 године, када су се на границама Југославије поред италијанских нашле и немачке трупе.

Владајући режим предузима низ мера, којима се подражавају Немачка и Италија у унутрашњој фашизацији земље.

У таквој ситуацији КПЈ је пред СКОЈ поставила следеће задатке:

„1) Рад на развијању и учвршћењу свих демократских, напредних и културних организација; 2) Рад у корист сарадње свих напредних омладинских организација; 3) васпитање омладине у духу борбе против фашизма, за демократију, напредак и мир; 4) Чување легалности свих омладинских организација“.¹⁷

Деловање СКОЈ-а у духу ових задатака, који су израстали из непосредних потреба и интереса омладине све више свесне опасности која прети и њој и земљи, условило је стварање широког и снажног омладинског покрета. У тај покрет својим највећим делом укључила се и београдска средњошколска омладина.

Под крај 1937 године у Београду је формиран нови Месни комитет СКОЈ-а, који као један од својих сектора организује рад са средњошколском омладином. Тим сектором били су задужени чланови комитета Владо Аксентијевић¹⁸ и Михајло — Мишо Радоман¹⁹.

Користећи од раније своја познанства са напредним средњошколцима који су се окупљали око „Скаута“ и „Гутемплера“, преко њих настоје да у овим организацијама окупе што већи број ђака из свих средњих школа. У то време није постојала ниједна друга прикладна форма за шире окупљање средњошколаца, па су ове организације за

то биле најпогодније. Поред тога што су оне већ претстављале упориште напредне омладине, начин рада у њима био је разноврстан, занимљив и привлачан за средњошколце. У току школске године 1937/38 преко ових организација приређивани су излети у околину Београда и одржаване приредбе — игранке, највише у Основној школи у улици Краљице Наталије (сад Народног фронта) и у просторијама „Гутемплера“ у Нишкој улици. На излетима су се играле разне спортске и друштвене игре. Нарочито су биле популарне игре „интелигенције“ и „погађања“. Кроз њих су спомињана имена револуционара, догађаји из историје радничког покрета и сл. На излетима и приредбама давани су и краћи програми са рецитацијама и пјесмама напредног садржаја.

Међу ђацима који су се окупљали око ових организација, развијао се присан и непосредан другарски однос. Кориштене су погодне прилике (славе, рођендани, журеви и сл.) да се и по

Сл. 1 — Народни херој Владо Аксентијевић

Сл. 2 — Михајло Радоман-Мишо

кућама држе састанци, а скоро сваку вече се састајало на корзо-у у Кнез Михајловој улици.

Иако су постицали то окупљање, уносили топлину у међусобне односе, покретали разговоре о питањима која су интересовала ђаке и на које су они тражили одговоре, В. Аксентијетић и М. Радоман свему томе нису давали карактер организованог рада. Без давања неких одређених организационих форми, већ у тој школској години израсло је и међушколско језгро у коме су се окупили Исак-Еди Давичо²⁰ и Радован-Брацо Белић²¹ из Прве мушке гимназије, Миодраг Поповић²² из Треће мушке гимназије, Вукашин Мићуновић²³ из Седме мушке гимназије, Богдан Велашевић²⁴ из Средње техничке школе, Драгољуб Илић²⁵ из Учитељске школе и Предраг Ђорђевић²⁶ из Трговачке академије. Заправо, они су већ били напредно опредељени, а неки од њих и чланови СКОЈ-а, тако да је окупљање у овим

организацијама само послужило да се међусобно чвршће повежу.

Око „Скаута“ и „Гутемплера“ у току године није се окупио велик број ђака. Али кроз свакодневно дружење, дискусије и односе који су се међу њима изграђивали, стваран је један чврст актив омладинаца са новим погледима и навикама. Било је ту почетног лутања испољеног у наслеђеној ускогрудости, неразумевања потребе за другачијим односом према школи, несхватању дужности напредних ђака у њој и слично, само је све то, у атмосфери која је била створена, брзо превазиђено. Томе су много допринела и логоровања организована у лето 1938 године на Гочу и 1939 године на Борачким Језерима. Заједнички живот кориштен је за састанке, дискусије и договарања за рад у школама.

Логоровање на Гочу било је организовано заједно са радничком омладином. Од познатијих средњошколских активиста на логоровању су били Еди Давичо, Брацо Белић и Максим Штерн из Прве мушке гимназије, Лепосава Митровић из Друге и Соња Мартиновић из Пете женске гимназије, Богдан Велашевић и Војин Поповић из Средњотехничке школе. У току логоровања на Гоч је долазио Мишо Радоман и за време његовог боравка организовано је више састанака на којима се дискутовало о средњошколским питањима.

Ово логоровање је имало и свој други, не мање важан значај. Оно је послужило као погодна форма за непосредно повезивање радничке и средњошколске омладине. Тај непосредни додир наставио се, по повратку у Београд, преко заједничког окупљања код „Скаута“ и „Гутемплера“ и на скупним излетима. Дружење и створена лична познанства са радницима омладинцима, много су помогла напредним средњошколцима у правилном схватању омладинског покрета и у њему свог места као дела интелектуалне омладине. Иако је велики број средњошколских активиста био из добро ситуираних грађанских породица, захваљујући овој повезаности, у редовима београдских средњошколаца били су ретки случајеви

Сл. 3 — Богдан Велашевић

„интелектуалштине“ и сличних слабости.

Мада међушколском језгру није дата чврста организациона форма, него ће он постепено прерасти у средњошколско руководство СКОЈ-а, у појединачним и скупним разговорима претресано је стање и разматрани услови и могућности рада у школама. По основном питању став је био јасан, то јест да сву своју активност напредни средњошколци морају да развијају унутар школе, да та активност буде конструктивна и по облицима таква да се могу придобити ђачке масе, као и подршка професора са либералним схватањима и односом према ученицима.

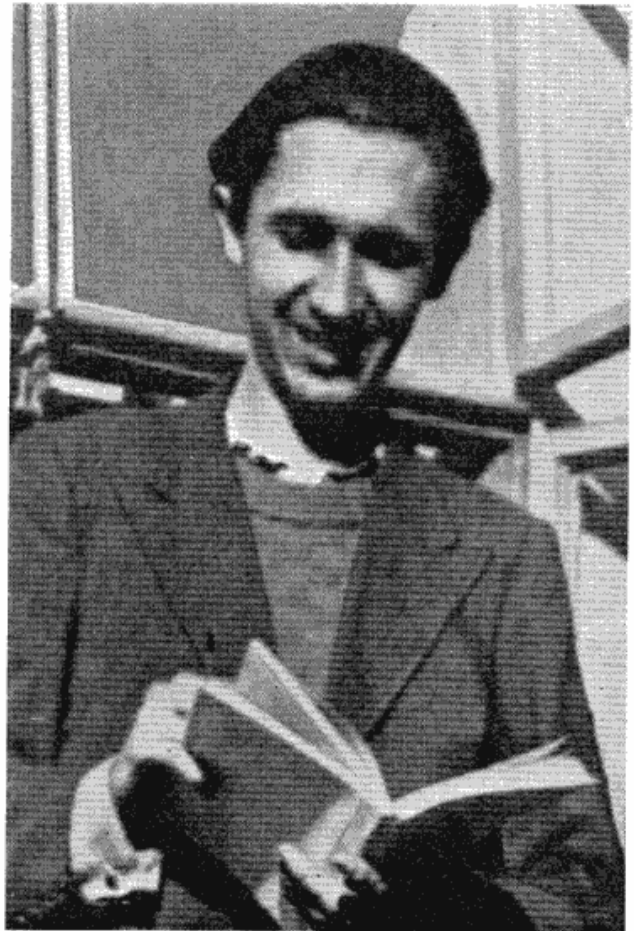
Бачке дружине и друга удружења унутар школе („Подмладак Црвеног крста“, „Трезвена младост“, „Феријални савез“, „Аеро-клубови“ и „Јадранска стража“) била су најпогоднија форма и

давала највише могућности за развијање ширег рада међу ђацима. Зато су на почетку школске године 1938/39 скоро по свим школама вршене организоване припреме за освајање управа у тим организацијама. Активисти су задатак схватили врло озбиљно. Било је ту и здравог међусобног такмичења и борбе за престиж своје школе. Међу ученике је унесена живост око избора управа, а тиме су се и сами почели да ангажују у раду тих организација. Кандидовање ученика на листама управа, које су припремали активисти, постављено је прилично широко. Сама та чињеница да је неки ученик спреман да се заложује у раду управе, или зато што је популаран због свог другарског односа, или што има смисла да пише и слично, били су довољан разлог да га се кандидује мада није политички „обојен“.

Такав однос напредних средњошколаца произлазио је из општег става Савеза комунистичке омладине Југославије, који је на проглас ЦК КПЈ после Аншлуса у пролеће 1938 године и на проглас по питању Минхена од октобра исте године, развио широку активност на мобилисању омладинских маса за одбрану земље. Заправо напредни средњошколци су још под крај школске 1937/38 године живо радили на окупљању ђака говорећи о опасности која прети нашој земљи. Међу средњошколцима је снажно одјекнуло и одлучно иступање студената Београдског универзитета. У акцијама којима је омладина манифестовала своју одлучност да брани земљу, предвођени напредним ђацима, почињу све више да учествују и средњошколци.

У новој школској години активисти на питању одбране земље још чвршће повезују ђачке масе. Утицај тога на изборе био је такав да су скоро у свим школама управе ђачких дружина биле освојене, а у већини и управе у другим удружењима. То је био велики успех. Кроз ове акције афирмисали су се активисти, а и искочила су имена и многих будућих активиста по школама.

Одговарајући на анкету „Данашњи средњошколац“, покренутој у *Новом средњошколцу*²⁷ у броју 2 од октобра

Сл. 4 — Драгољуб Илић

1938 године, Драгољуб Илић постављајући питање да ли средњошколац налази свој пут, пише:

„Он га већ налази. Он већ разуме да је омладина у целој свету омладина, и да она има своје проблеме, које ће једино она исправно решити. Он увиђа потребу заједничког васпитања женске и мушке омладине, и хоће да то образовање и васпитање буде омогућено свакоме. Он схвата шта значе детерминистички назови о оцењивању у школи, где сви не уче под истим околностима и бори се за световност наставе и све принципе које истиче истинска школа данашњице, школа рада. Постојећу тежњу за изменом школског система он поздравља, а најмању реформу данашње школе он дочекује с радошћу.

А они наши другови који своју вољу за уништењем сопствене беде васпи-

Сл. 5 — Исак Давичо-Еди

тавају у „штимунгу“ кафане, а на часовима у школи пате од болести „вица“ (па после за неуспех окривљују наставнике), прићи ће нам убрзо, уверени смо у то, и поверовати у себе.

Себи, ми најбоље можемо помоћи. Верујмо у себе.

Чинимо све, да нас наше ђачке самоуправе (уколико их имамо: дружине, приредбе, листови), потпомогну у нашој праведној тежњи за изменом не форме, него природе школе, којој треба више живота него што га има она данас.

У раду на остварењу једног новог, једног бољег, здравијег, и у свему светлијег средњошколца, мислимо да ће нас потпомоћи свако коме на срцу лежи нада и будућност нашега народа“.

Ово је било израз једног новог односа напредних ђака према школи. Они

су схватили да је њихов задатак „окупити све средњошколце око средњошколских питања, образовати средњошколску заједницу која треба да омогући пунији средњошколски живот“, како је то речено на једном другом месту у *Новом средњошколцу*. Тај став активисти су доследно спроводили и борили се да га усвоје и остали ђаци. Зато су се они, указујући и износећи све могућности за користан рад ученика унутар школа, критички односили према пропустима и слабостима које се појављују у редовима самих ђака. Тако у анкети „Практично стварање средњошколског живота“ (*Нови средњошколац* бр. 9 — 10 за мај—јуни 1939 године) Вукашин Мићуновић пише:

„Анкета *Новог средњошколца* показала је да желимо да створимо наш ђачки, школски живот. Не кажем да за тај живот има много могућности, али ми често не умео да искористимо ни оно што нам се пружа. Исправно је што сматрамо да су литерарне дружине основни тип ђачке самоуправе, корисно је што оснивамо спортска и летовалишна удружења, али нам не ваља што су у многим школама запуштена нека удружења у којима би могла да се развије жива средњошколска активност.

„Подмладак Црвеног крста“, „Трезвена младеж“, „Аеро-клуб“, „Јадранска стража“ сматрају се у многим школама (не у свим!) као удружења чији је једини циљ да пруже прилику за борбу око избора управе и да се под њиховим окриљем приреди евентуално нека игранка. За озбиљан рад ђацима изгледају ова удружења непогодна, програм сувише скучен, а могућности мале...“

Пошто је изнео шта се све може да ради у овим организацијама, наставља:

„Сва ова удружења могла би да буду стожер омладинско-средњошколског живота, јер развијају човекољубље, пацифизам, трезвеност, љубав за технику, и, што је данас најважније, јачају националну свест и стварају национално и друштвено способну, праву народну омладину. Могла би да буду таква ова удружења, а нису! Из наших анкета се видело да је у многим случајевима неактивност средњошколаца била један од

главних узрока неуспеха у некој ствари. Делом та појава, а делом погрешно убеђење о ограниченој делатности ових удружења, учинили су их у већини случајева „последњом рупом на свирали“ у животу школске омладине. Наша родољубива омладина мора да оживи ова удружења, да их учини жариштима народног духа а тиме ће учинити много и за „практично стварање средњошколског живота“. Тако може да се користи и отаџбини и омладини“.

Ранијих година, поред тога што се активност ђака одвијала углавном у литературним дружинама, она се скоро искључиво односила на ученике старијих разреда. Била је устаљена пракса да су се ђаци седмог и осмог разреда одвајали од ученика нижих разреда, који су остајали пасивни и незаинтересовани како за рад дружина, тако и за друга збивања унутар и ван школе. Међутим, у борби за стварање „ђачког живота“ тај однос је у основи измењен. Не само да се радило на привлачењу и ангажовању ученика петог и шестог разреда, већ се то односило и на ученике нижих разреда. Тај став изнесен је и у чланку „О потреби сарадње средњошколаца у књижевним дружинама“,²⁸ у коме пише:

„Нарочито је подређен положај нижешколаца у књижевним дружинама. Он, нижешколац, има додуше, право да узима књиге из ђачке књижнице, има право да буде члан књижевне дружине, да плати чланарину, па чак и да игра пинг-понг, али, Боже сачувај, да би он могао сарађивати на састанцима те исте дружине. То је већ монопол његових старијих другова. Наравно да је такав положај штетан и о томе не треба трошити много речи. Исто тако нижешколац на годишњим скупштинама, иако је члан дружине, нема право гласа. А бити бесправан члан једног удружења је у најмању руку неправда. Да ли је могуће да се ту помогне? Шта би требало урадити? У чему се састоји та сарадња нижешколаца? Мало добре воље од стране старијих, више прегалаштва и заинтересованости од самих нижешколаца. Конкретни предлози били би у овоме:

1) Да се дозволи сарадња нижешколаца у књижевним дружинама, и то не формална, него активна;

2) Да нижешколци добију право гласа.

Ако је то немогуће онда:

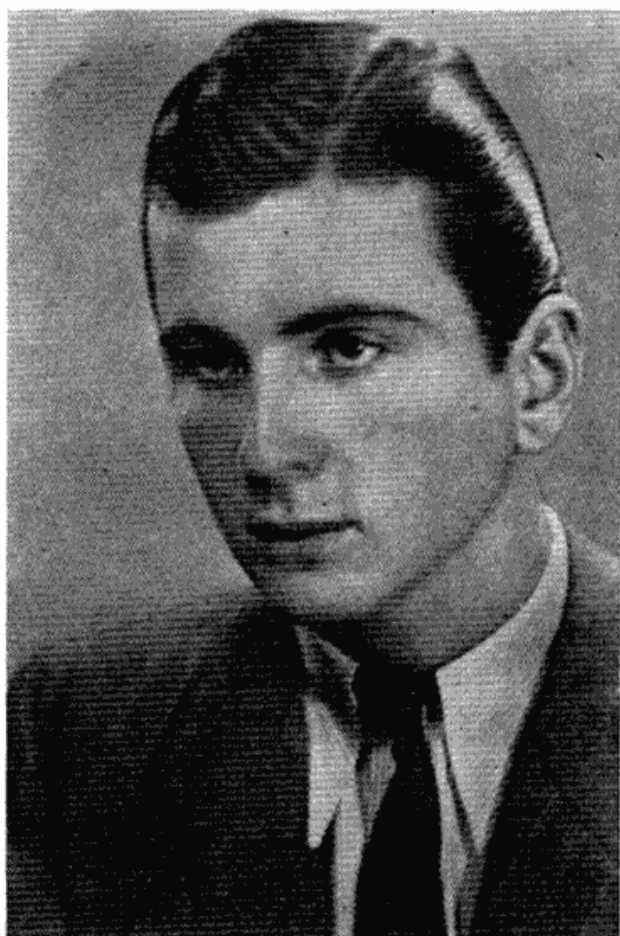
1) Да се формира у оквиру саме дружине секција за ниже разреде, која би независно од старијих одржавала састанке, а на којима би се читали радови самих нижешколаца.

2) Та би секција бирала једанпут годишње своју управу, а право гласа би имали сви ђаци нижих разреда. То би била прва трибина, с које би ти мали, будући људи проговорили и спремили се за рад у друштву.

Дружина је својина свих ђака и према томе сви ђаци имају права на њу. Она мора да потпоможе културни развитак својих најмлађих чланова. Развити у тим младим дечачким душама

Сл. 6 — Радован Белић-Брацо

Сл. 7 — Слободан Томић

још из малена смисао за лепоту, племенитост, уметност, развити осећање дужности и одговорности за рад, сконцентрисати дечачку пажњу на реална збивања живота и при томе демантовати све глупе покушаје да се успава и да му се свет и живот претставе онакви какви уствари нису. Заинтересовати нижешколца за индивидуални напор, рад за самостално стварање. То би био прави, конструктиван рад на развијању младих снага ка позитивном. То је нарочито потребно у данашњим тешким временима, јер ће и млади понети један део одговорности за сутрашњицу...⁶⁶.

Овако широко постављен рад и позитиван однос према школским институцијама, које су могле да послуже за окупљање и конструктиван рад средњошколаца, имали су вишеструку корист. Створени су услови да се велики број ученика покрене из дотадашњег пасив-

ног држања и да се постепено шири круг њиховог интересовања од средњошколских за општа омладинска, па затим и за збивања у земљи и свету. Измењен однос према ђацима нижих разреда и њихово све шире увлачење у рад, омогућило је да се међу њима израде и уздигну такви активисти, који су доцније са успехом заменили старије другове, пошто би ови завршили и напустили средњу школу. Без овог није било могуће остварити ни континуитет у раду, а ни стални пораст и утицај напредног омладинског покрета на средњошколску омладину. Истовремено, позитиван однос према школи, школским органима није давао повода за интервенцију и спречавање иницијативе активиста, јер су целокупном раду дати легални облици.

Средњошколско руководство²⁹ је овакву делатност постицало и усмеравало преко школских активиста, у којима је у то време било окупљено око сто педесет напредних средњошколаца. После Пете земаљске конференције СКОЈ-а, одржане у августу 1939 године, и одлука које су на њој донесене, у београдским средњим школама у школској 1939/40 години активисти су проширени и попримили су чвршће организационе форме, а активисте све чешће називају младим комунистима. Због своје предузимљивости, залагања у раду, знања које су показивали на школским часовима и у ђачким удружењима и другарског односа, они су постали омиљени међу ђацима својих школа, а због одмереног држања и озбиљности према њима су се и многи професори односили са пажњом. У тим првим активистима, у школској 1938/39 години били су познатији:

у Првој мушкој гимназији Исак Алмузлино, Иван Крањчећ, Максим Штерн,³⁰ и Родољуб Андрић;

у Другој мушкој гимназији Радослав Паљић, Обрад Сикинић, Јован Марјановић, Нино Азријел и Фриц Брил;³¹

у Трећој мушкој гимназији Марко Никезић, Милан Марковић и Најдан Пашић;³²

у Четвртој мушкој гимназији Милован Миловић, Радомир Полкић, Спасоје

Сл. 8 — Даринка Павловић-Дара

Сл. 9 — Емилија Јакшић-Цуца

Перић, Данило Пурић и Милан Војновић;³³

у Петој мушкој гимназији Бранислав Крстић;³⁴

у Шестој мушкој гимназији Блажо Баровић, Станислав Оцоколић и Бранислав Луковић;³⁵

у Седмој мушкој гимназији Слободан Томић, Момчило Живојиновић³⁶ и Слободан Шакота;

у Првој женској гимназији Станица Ђуровац, Зора Поповић и Олга Ђуричковић;³⁷

у Другој женској гимназији Лепосава Митровић, Нада Анастасијевић, Радмила Богдановић и Данка Каришић;³⁸

у Трећој женској гимназији Гина Радосављевић;³⁹

у Петој женској гимназији Соња Мартиновић;⁴⁰

у Средњотехничкој школи Иво Јеркић, Мирко Мاستиловић, Перо Короба-

ров, Урош Мартиновић, Зага Маливук и Јован Коледин;⁴¹

у Мушкој учитељској школи Глигор Видовић, Тихомир Стојановић, Михајло Живојиновић и Мирко Јовичић;⁴²

у Женској учитељској школи Јелица Миловановић;⁴³

у Женској стручној учитељској школи Радмила Милошевић;⁴⁴

у Трговачкој академији Даринка — Дара Павловић, Нада Божовић и Регина Штерн.⁴⁵

У Осмој и Деветој мушкој, као и Четвртој и Шестој женској гимназији, од којих су неке биле тек основане, у то време нису постојали активи, али су се и у њима формирали у школској 1939/40 години.⁴⁶

У току године својим радом у литерарним дружинама и другим удружењима у школи истакао се већи број ученика, нарочито млађих. Ради њихо-

вог чвршћег везивања и идејног узди-зања пришло се организовању васпитних група, које су се доцније још више користиле за окупљање и идејно-васпитни рад међу средњошколцима. Једну групу обично су сачињавали ученици истог одељења, а ако не то онда истог разреда. Групе су водили активисти и није био редак случај да су били задужени са двије и више њих. Састанци су се под разним изговорима одржавали по кућама, али за време топлих дана много чешће напољу. Почињало се са читањем лакших и занимљивих књига, најчешће дела напредних писаца, да би се постепено прешло на популарније материјале о развиту друштва, политичкој економији, дијалектичком и историском материјализму и сл., па и на читање илегалних материјала (летака, билтена и др.). У овим васпитним групама био је зачетак будућих актива СКОЈ-а који ће се у 1940 и 1941 години формирати по одељењима и разредима свих београдских средњих школа.

Набујала активност по школама поставила је пред средњошколско руководство потребу проналажења већих могућности за легалне облике међушколске сарадње.

Окупљање ђака на заједничким излетима била је погодна форма, која ће се задржати све до рата. Излети су међу средњошколцима постали врло популарни; поред програма и игре, на њима се, ради развијања смисла за заједнички живот и гајење другарских односа организује и колективна исхрана. Али излетима се пред школским органима и полицијом није могла дати пуна легална форма.

На пролеће 1939 године преко спортског клуба Шесте мушке гимназије успело се да организује првенство београдских средњих школа, на коме учествују и гимназије из Земуна и Панчева. Такмичило се у фудбалу, одбојци и пинг-понгу. Неким утакмицама присуствује и по хиљаду ђака. На крају такмичења одржан је средњошколски спортски митинг. Са овим такмичењима настављено је и у идућој школској години.

У зиму 1939 почињу да се одржа-

вају недељна матинеа у Средњотехничкој школи. Њих организују удружења те школе „Техничар“, „Радио заједница“ и „Аеро-клуб“. Да би их легализовали пред школским органима и популарисали међу ђацима, у децембарском броју Зоре је објављено:

„У средњотехничкој школи (Душанова бр. 1) одржава се сваке недеље матине са краћим програмом. На матине имају приступ само средњошколци. Ово је врло похвално, јер је тиме задовољена једна од потреба средњошколаца. Тако се средњошколци, којима је после недељног рада потребна и забава, могу пријатно разонодити у друштву другова, а не да одлазе на друга места, која немају ничега заједничког са школом и средњошколцима“.

На матинеима се убрзо почело да окупља по више стотина ученика и ученица из свих средњих школа. Програм и песме су напредног карактера. Какав је дух владао на овим приредбама види се из једног обавештења у *Новом средњошколцу*:

„Матине, који је приредио Аеро-клуб С.Т.Ш. 19 децембра прекинут је у почетку, јер су присутни средњошколци желели на тај начин да изразе своју пошту жртвама 14 децембра. (Мисли се на жртве пале у протуратним демонстрацијама 14 децембра 1939 године, примедба С.Ш.)“

Да би се за међушколску сарадњу што више користиле литерарне друштвене, изашло се са захтевом да се на састанке једне ђачке друштвене одобри присуство ђака из других школа. Овим се хтело да надокнади недостатак постојања савеза литерарних дружина, за чије стварање нису постојали услови. Знајући да се од свих удружења по школама, кроз литерарне друштвене одвија највећа активност ђака, школски органи су преко надзорних наставника будно контролисали њихов рад. Зато се с правом могло очекивати да ће свака иницијатива за стварање савеза наићи на отпор. У почетку већина надзорних наставника није хтела да одобри присуство ученика из других школа на састанке литерарних дружина у њиховим школама. Ипак, у атмосфери каква

је у то време створена у школама⁴⁷ и под притиском управа дружина, у већини случајева захтев је усвојен. Тако већ у пролеће 1939 године долази до првих састанака ђачких дружина на којима присуствују и иступају ученици других школа.

Међутим, не постојање савеза ђачких дружина надоместило је Међушколско средиште трезвене младежи, које је послужило за шире окупљање и постало заједничка трибина ђака из свих школа. Савез трезвене младежи био је под слабијом контролом школских органа, а и његова организована структура давала је могућност да се обједини рад трезвењачких кола по школама у месно средиште Савеза.

У рубрици „Живот по дружинама“, у децембарском броју *Зоре* пише:

„Најважнији догађај ове недеље (тј. 5 новембра 1939 године, примедба С.Ш.) свакако је заједничка седница свих београдских средњошколских трезвењачких кола. Ово је после дугог времена први пут да се ученици разних средњих школа састају у већем броју, дискутују о питањима која их интересују, говоре о својим потребама и жељама и траже пут за њихово остварење. Седници је присуствовало око 130 ученика и ученица; читани су радови против рата који данас бесни у Европи, о средњошколском животу, о трезвености и разни књижевни састави. Решено је да се овакве седнице одржавају сваке прве недеље у месецу.

Пошто за ову седницу нису знали сви ученици, одржане су и неке седнице литерарних дружина. Решено је да се убудуће не држе седнице прве недеље у месецу”.

Међушколско средиште деловало је врло успешно и, пре његове забране, одржало је неколико састанака на којима је редовно присуствовао велики број ученика и ученица.

Развијање рада у разним ђачким удружењима и наведени облици међушколске сарадње, практично су значили легализовање већег дела активности средњошколског руководства и школских актива, што је омогућило њихов снажан утицај на средњошколске масе.

То је и условило да организација СКОЈ-а у београдским средњим школама, разбијајући ранију зачураеност, васпита стотине будућих чланова СКОЈ-а.

IV

Посебну улогу у борби за масовно придобијање средњошколаца, њихово ангажовање на актуелним питањима школе и привлачење на позиције напредног омладинског покрета, имала је средњошколска штампа. У Београду је од раније излазио *Југословенски расвет*,⁴⁸ часопис за књижевност и науку намењен средњошколској омладини, али са изразито назадним карактером. Како су на њега средњошколци гледали види се из једног приказа у *Зори* (бр. 6, децембар 1939 г.):

„Овај часопис који већ излази годинама, а који је претежно намењен средњошколској омладини, само је у толико средњошколски што га уређује професор гимназије. Дух који проваја кроз часопис, његов садржај, далеко је од тога да буде слика средњошколског живота и израз њихових стремљења. Јер није средњошколски часопис онај који донесе по неку слабу песму средњошколца или образац за писање школских писмених задатака”.

Часопис *Дом и школа* био је, такође, намењен средњошколцима. Понекад се у њему појавио неки чланак који би дотакао неки од актуелних средњошколских проблема, али у својој основи и он је био далеко од стварних интереса и потреба средњошколаца. У њему су више писали други о средњошколцима него они сами о себи.

Средњошколска омладина је добила своју штампу тек појавом *Новог средњошколца* и покретањем *Зоре*, часописа који нису били само намењени ђацима, него су их они уређивали и скоро искључиво у њима сарађивали.⁴⁹ Од ових листова напредна средњошколска омладина је створила трибину преко које је јавно третирала средњошколске проблеме и износила своја гледања на друштвена збивања, а у исто време су послужили као средство за међусобно

повезивање средњошколаца многих средњих школа у земљи.

Нови средњошколац је већ на почетку свог излагања у школској 1938/39 години постао предмет озбиљног интересовања средњошколског руководства београдских школа. Његово заједничко уређивање од професора и ђака и задаци које је себи поставио, видно су га разликовали од тада уобичајених листова „намењених“ средњошколској омладини. Организовано сарадњом активиста, који су о средњошколским проблемима писали са позиција напредне ђачке омладине, лист је постепено почео да поприма карактер правог средњошколског гласила. Чланци у којима је изношен став напредне омладине или су третиране могуће форме рада у школама, т. ј. говорило се о платформи на којој средњошколска омладина треба да се окупи и стварно имали директиван карактер, претходно су разматрани и о њима се дискутовало у средњошколском руководству.

После анкете „Данашњи средњошколац“, у којој су учествовала неколика активиста из београдских школа, средњошколско руководство преко актива Треће мушке гимназије, у фебруарском броју листа, покрене анкету „Практично стварање средњошколског живота“. Образлажући шта се овом анкетом жели, између осталог, пише:

„Прошла анкета истакла је какав је живот средњошколаца и указала на потребу да се поправи, а сад треба говорити о конкретним мерама. Ово би била логична допуна и продужетак прве анкете. У оквир нове анкете улазе нарочито рад литерарних дружина, здравствено-економско старање, спорт и омладинска забава (излети, матинеи, концерти итд. — изнети и њихову техничку организацију) као и питања по активизирању већ постојећих, али у већини случајева мало активних ђачких удружења, као што су: „Црвени крст“, „Јадранска стража“, „Трезвена младеж“, „Аеро-клуб“ итд.“

Анкета је била тако постављена и кориштена, да су у више чланака изнесени ставови и дата упутства како треба организовати рад по школама.

У чланку „Организација средњошколске штампе“ говори се о потреби покретања разредних новина на начин да се „узме једна свеска у коју сваки ђак уноси преко године своје прилоге који се читају пред целим разредом и иду од руке до руке“, затим о зидним новинама које треба да има свака школа и које би биле „озбиљније и по облику и по садржају од разредних свешчица“, па се на крају осврће и на потребу већег броја ђачких листова и часописа, који би били „израз свих средњошколаца, њихових тежњи и жеља, покретачи средњошколске активности“. У чланку „Омладинска забава“ каже се:

„Треба створити средњошколске игранке и средњошколске концерте, трезвене и корисне. Организовање оваквих приредаба узело би на себе већ постојеће дружине по школама, проширивши тиме свој делокруг рада. У дружинама треба створити подсекције које ће се бринути о техничкој организацији таквих приредаба.“

За средњошколску омладину су исто тако важни излети. За међусобно зближавање средњошколаца они ће много учинити. По могућству излете треба организовати уз сарадњу других школа (мушких и женских). На таквим излетима било би врло корисно и умесно дискутовати о разним питањима из области средњошколског живота, упражњавати групне спортове итд.“

Истог карактера су били чланци „Средњошколски спорт“, „Национална удружења у средњој школи“ и други.

Прогресивна оријентација листу дата је и чланцима у рубрикама „За наше село“ и „Кроз књиге и часописе“, као и са више литерарних прилога.

Истовремено са освајањем позиција у Новом средњошколцу, отпочело се са организованим радом на издавању средњошколског листа у Београду.

Активисти Седме мушке гимназије искористили су иницијативу надзорног наставника литерарне дружине, који је изразио спремност да заједно са управом дружине покрене средњошколски лист. Радило се ту и о његовој жељи за личним истицањем, али иницијатива је

без обзира на позадину добро дошла. О томе је одмах обавештен руководиоц међушколског актива М. Радоман, чи-тава ствар детаљно размотрена и доби-јена упутства за даље вођење акције. По свом садржају лист је требало да буде књижевни часопис, док се *Новом средњошколцу* желело да да карактер гласила који ће третирати проблеме школе и средњошколског живота. При одређивању карактера једног и другог листа руководило се тим што је у Београду била далеко јача контрола просветних органа, а постојећа цензура штампе много строжија.

Са предлогом за покретање листа изашло се пред ђачку дружину гимназије и она га је усвојила. На сагласност директора да се лист покрене, вероватно је утицала и жеља за престижом његове школе, која је била међу нај-млађим београдским гимназијама.

Први број листа под именом *Зора*, омладински месечни часопис ђачке дру-жине „Јован Цвијић“, изашао је у мар-ту 1939 године. Правила часописа одо-брена су од Министарства просвете под IV бр. 1371 од 2 марта 1939 г., у којима, између осталог, стоји:

„Чл. 3

Сврха је листа:

а) да код средњошколске омладине продубљује и шири интерес за знања која стиче у школи;

б) да јача њена национална, соци-јална и естетска осећања;

в) да оживљује велику народну про-шлост и да је на њеним примерима ва-спитава за будућност;

г) да развија ученичке способности за оригиналне и преводилачке радове у лепој књижевности и науци, и да по-маже њихове лепе амбиције на духов-ном уздизању;

д) да се бори противу сирових дру-штвених појава, а да помаже развијање морално јакe, питоме и лепо васпитане омладине.

...

Чл. 5

Лист издаје Ђачка дружина из сво-јих материјалних средстава: од члана-рине, претплате и продаје листа, од прихода са дружинских приредаба, од

ђачких и других прилога, које одобри школска власт.

...

Чл. 7

Уређивачки одбор сачињавају: над-зорни наставник Ђачке дружине, који је у исто време власник и одговорни уредник листа, и седам ученика, који морају били чланови Дружине, а које Управни одбор Дружине према упут-ствима надзорног наставника бира и предлаже директору школе на одобре-ње. У Уређивачком одбору остају они чланови које потврди директор.

...

Чл. 10

Дужности су уређивачког одбора:

а) да се брине око објављивања што разноврснијег и што бољег материјала;

б) да прибављене радове даје сво-јим члановима на оцену и да према њи-ховим рефератима доноси о њима од-луку;

в) да утврђује распоред, облик, ве-личину и цену листа;

г) уопште да се брине о унапређе-њу листа у духу ових правила;

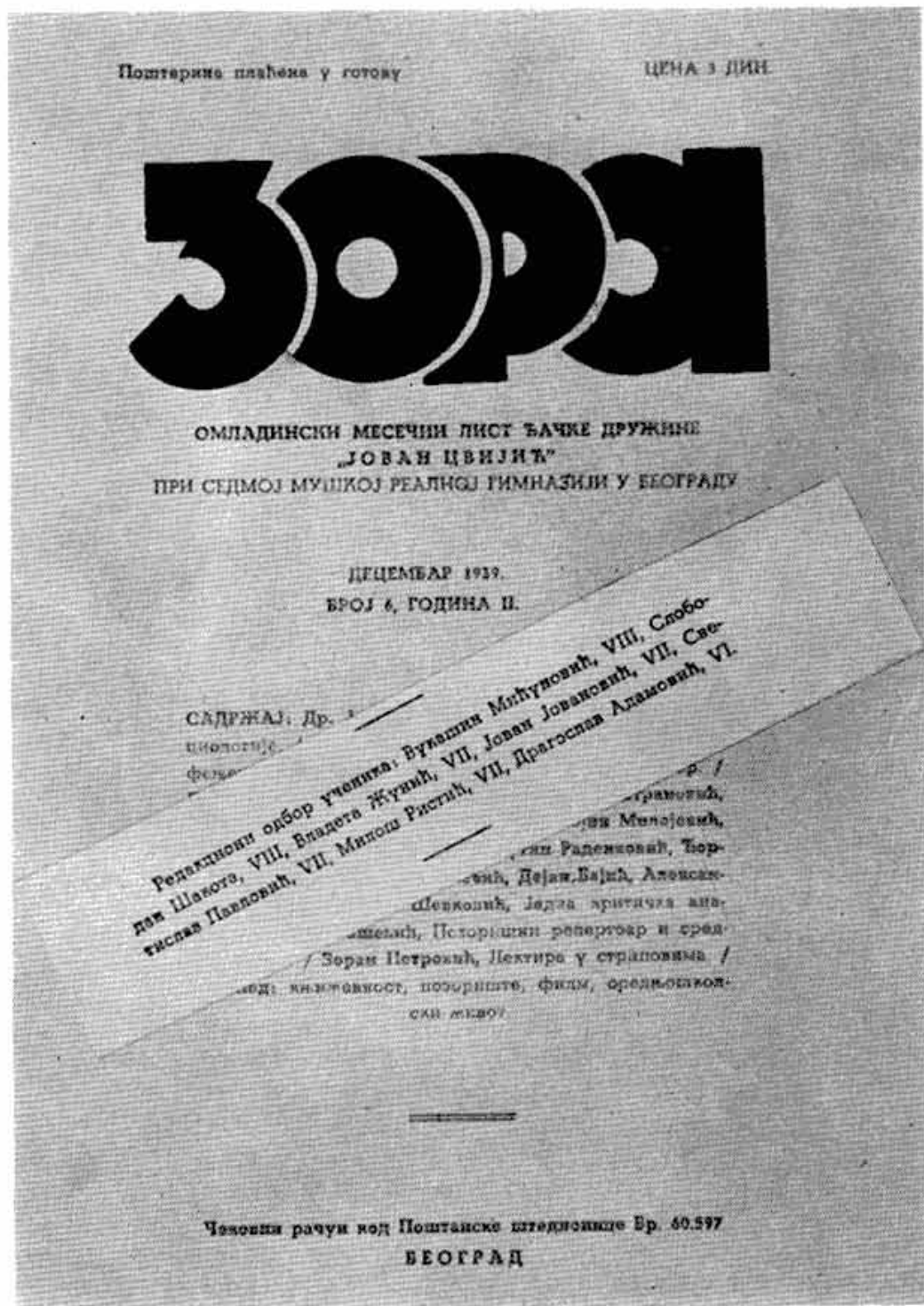
Његове се одлуке доносе већином гласова, а пуноважне су онда кад их одобри надзорни наставник.

При једнакој подели гласова меро-давно је оно мишљење са којим се сло-жи надзорни наставник. У случају да се надзорни наставник не сложи са ве-ћином Одбора, директор ће донети одлуку”.

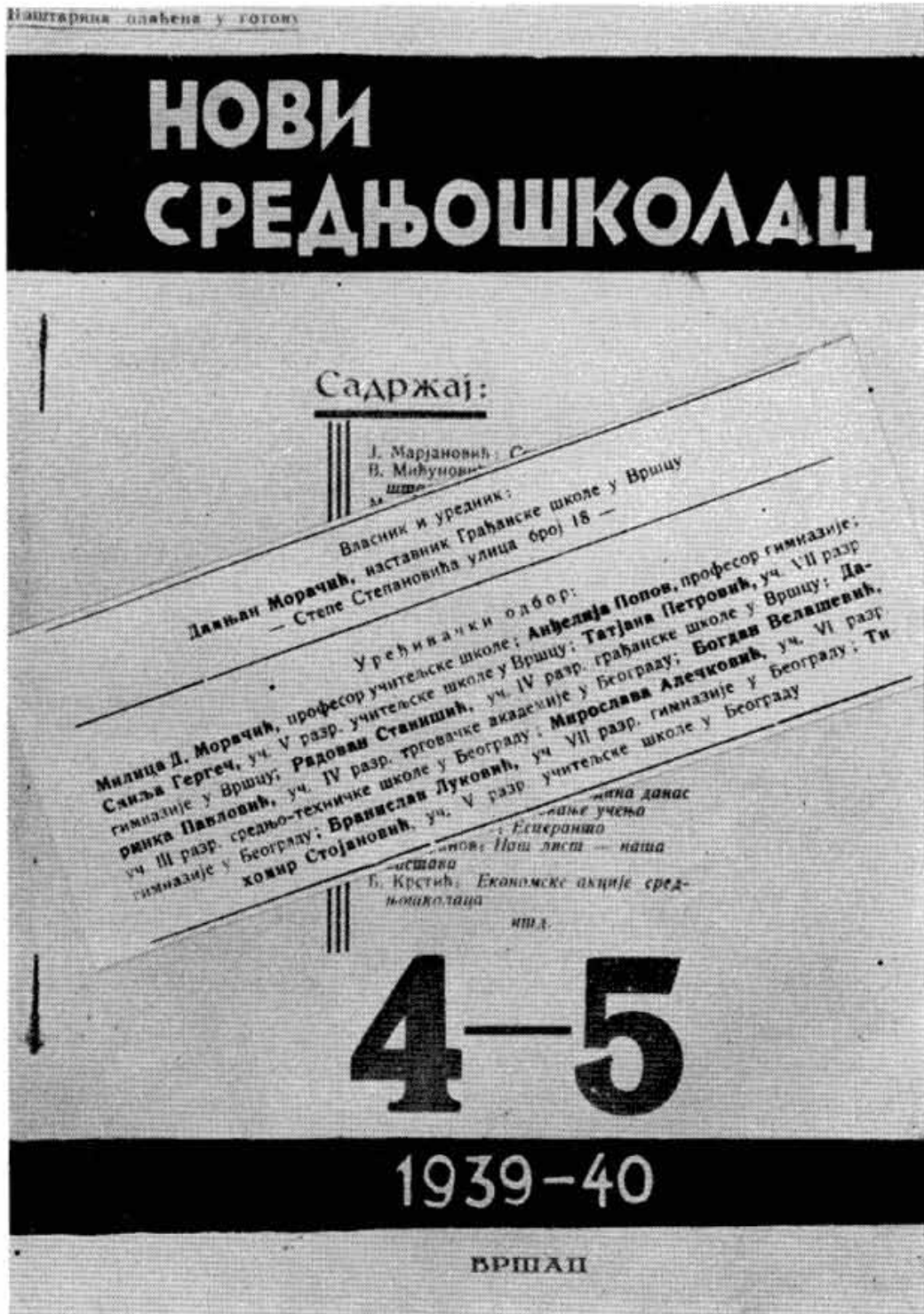
Редакциони одбор ученика да би одређеније указао на карактер листа и позвао на сарадњу, у првом броју објављује:

„... Покрећући овај лист желимо да се око овог јединог средњошколског гласила у Београду окупе сви трудељу-биви ученици престонице и из унутра-шњости, тако да уистини буде веран из-раз и слика живота данашње средњо-школске омладине.

Да би *Зора* одговорила том постав-љеном смеру потребна је пуна сарадња и потпора свих средњошколаца, који ће преко радова из области науке и лепе књижевности, као и говорећи о сред-њошколском животу и расправљајући о средњошколским питањима моћи да по-

Сл. 10 — Насловна страна и састав редакционог одбора последњег броја Зоре пред удар школских власти на напредну средњошколску штампу.

Сл. 11 — Насловна страна последњег броја *Новог средњошколца* пре захтева полицијских власти да се из уређивачког одбора удаље београдски средњошколци.

кажу шта интересује данашњу школску омладину, како посматра ствари око себе и шта мисли да треба учинити, па да буде достојна прошлих нараштаја и путоказ будућим.

На тај начин ће се успети да заинтересују за рад и они средњошколци, који сматрају да је сврха целог школовања само диплома о положеном испиту зрелости, као и они који су се, подајући се штетним утицајима, удаљили од школе. А то ће дати могућности и г. г. професорима, као и свима онима који желе добро омладини, да боље упознају дух и тежње средњошколске омладине.

Зато што је *Зора* лист свих средњошколаца, свима је и дужност да шире и раде на њеном успеху. На своје колеге Редакциони одбор апелује да лист помогну сарадњом и претплатом.

Средњошколци, сарађујте и ширите ваш средњошколски лист *Зора!*

Први број листа наишао је на широк пријем код средњошколаца и тираж од хиљаду подигнут је да на две хиљаде примерака. Како су лист примили ђаци ван Београда види се из писма ученика гимназије из Чачка, које је објављено у наредном броју *Зоре*:

„Ми поздрављамо излазак овог листа чији је задатак да духовно уједини сву средњошколску омладину из свих крајева наше земље, да је припреми и оспособи за велике задатке будућности. Јер данас, када прети опасност националној независности свих малих народа, ми, народна омладина, морамо бити спремни да дамо снажан отпор сваком ономе, који би покушао да уништи дела и тековине наших предака. Да би смо били достојни синови наших оцева и наших дедова, треба уједињеним снагама, збијени у чврсте омладинске редове, пуни снаге и младићског жара, да се боримо да остваримо бољи и лепши живот за све нас, и тиме довршимо њихово дело за које су они дали и своје животе.

Побуђени искреним другарским осећањима, ми вас још једаред другарски поздрављамо и желимо да до краја истрајете у своје исправном раду, нудећи вам нашу скромну сарадњу.

Радимо уједињеним снагама!”

Излажење *Зоре* средњошколско руководство је искористило да се успостави непосредна сарадња са уредништвом *Новог средњошколца*. Члан редакционог одбора *Зоре* В. Мићуновић добио је задатак да оде у Вршац и уредништву *Новог средњошколца* предложи издавање *Средњошколског алманаха*. Алманах је требало да буде скуп чланака и литерарних прилога, кроз које би се манифестовала одлучност и спремност средњошколаца да, заједно са осталом омладином, стане у одбрану слободе и независности земље. Материјал за алманах углавном је био прикупљен и требало је да се уредништво *Новог средњошколца* прими његовог издавања. Пред завршетак школске године алманах је изашао из штампе и растурен у око седам хиљада примерака скоро у све школе у Србији, Војводини, Македонији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, а нешто и у Хрватској. Чланке и литерарне прилоге за алманах дали су већина чланова средњошколског руководства и истакнутији активисти. На уводном месту, под насловом „Наша реч“, пише:

„Природа младих, заједнички захтеви, заједничке дужности, опасности које јој подједнако прете, налажу омладини да буде чврсто повезана и јединствена. Свесна да само на овоме путу може одговорити ономе што се од ње тражи, омладина се данас окупља, зближава, уједињује.

Средњошколци, знајући боље него икад, да су део омладине, придружују се њеним племенитим напорима. Они хоће да учествују у том оживљавању, у том новом омладинском животу. Они хоће да у својим школама створе пунији ђачки живот, да у учионицама буде више младости, а у раду више преданости и љубави. Они су уверени да су њихова настојања за активнијим ђачким дружинама, за културном забавом, за спортом у школи, за приснијим односом наставника и њихових ђака, једном речју за једном школом испуњеном озбиљним радом и другарством, израз тежњи свих омладинаца и потреба доба у коме живимо.

Али — зато што су део омладине —

средњошколцима је јасно да прво и најважније њихово настојање мора да буде служба народу и непоколебљива привреженост отаџбини у неизвесној данашњици. Зато данас јачају њихове тежње за родољубивим васпитањем, за оживљавањем народне прошлости, за продубљивањем онога родољубивог духа, који је покретао омладинске генерације у нашој народној прошлости, духа Јакшића, Змаја, Прерадовића, и Прешерна.

...И ова књига, овај зборник најмлађих, треба да буде израз њихових стремљења данас”.

Кроз сарадњу на уређивању и издавању *Средњошколског алманаха*, уредништво *Новог средњошколца* прихвата предлог да у уређивачки одбор листа уђе и група београдских средњошколаца. На почетку идуће, 1939/40 школске године лист излази уређиван од заједничког одбора. Тако је средњошколско руководство преко Б. Велашевића и активиста који су ушли у уређивачки одбор, било у могућности да непосредно даје тон и правац листу.

Да би се *Зора* и *Нови средњошколац* организовано и у већем броју распарчавали међу ђацима, а истовремено их се и покренуло на ширу сарадњу, у свакој школи се приступило стварању повереничких одбора. „Дужности повереничких одбора су да шире и популаризирају средњошколску штампу. То ће се вршити тако што ће сваки повереник у своје одељењу продавати средњошколске листове и часописе, прикупљати радове за њих и, што је најважније, о сваком броју дискутовати (тима ће се постићи да сви ученици прочитају, схвате и искористе своју штампу). Поверенички одбор одржаваће посебне седнице на којима ће говорити о својим листовима, о томе уколико су они успели као одраз нашег живота. Одбор ће бити у сталном контакту са редакцијама листова... Слаће им радове и предлоге за уређивање истих“, пише у чланку „Средњошколска штампа“ (*Нови средњошколац*, бр. 4—5 за децембар—јануар 1940). Уствари то је био још један, нови облик рада у школама, који нису користили само ђаци

београдских школа, него и у већини других школа у земљи. У Београду се пошло и даље, у Средњотехничкој школи организовани су редовни састанци руководиоца повереничких одбора школа и на њима дискутовано о свим питањима у вези средњошколске штампе. Захваљујући широко организованој повереничкој мрежи тираж листова се стално повећавао, па је крајем 1939 године *Нови средњошколац* излазио у око осам хиљада, а *Зора* у три хиљаде примерака.

Нова школска година, у јесен 1939 године, почиње у време када је отпочео и Други светски рат. У исто време споразумом Цветковић—Мачек и поделом власти између српске и хрватске буржоазије, стање у земљи се још више погоршава. Уједињене снаге реакције узимају оштар курс на прогоњење радничке класе и напредних снага, а својом спољном политиком прете да земљу увуку у вртлог рата. На све то радне масе, усвајајући политику КПЈ, одговарају појачаном борбом за стварање народне владе, демократију, мир и остварење пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом.

Та збивања имала су свог одјека и у редовима средњошколске омладине. У чланку „Средњошколска омладина пред новим задацима“ (*Нови средњошколац*, септембар 1939) Еди Давичо пише:

„Из крештања звучника, прљаве влаге новина, из људских лица, мрачно развучених, разабрали смо ужасну чињеницу... Разговори и књиге које опомињу и прете постале су стварност — као да смо чули рањене, као да смо видели црне редове глади пред радњама. Но из сазнања огромне несреће народа никло је осећање потребе да нешто урадимо, да безумљу рата нешто супроставимо. Са омладином у рату везује нас хиљаде веза младости — осећаји, невоље, радости, захтеви младог човека данашњице; са народима у рату везује нас љубав према нашем народу. И пошто знамо да су све жеље тих народа и омладине управљене престанку овог рата, у коме има само жртва, бескрајно много жртва, свака наша те-

жња мора данас бити управљена одбрани мира.

Из жеље да стојимо уз свој народ у одбрани и борби за његову слободу никли су прошле године наши наступи — седнице гимназиских дружина посвећене одбрани народне независности, листови кроз које провејава тај дух. Данас ово деловање, обогачено новим облицима, мора постати, наш прилог борби за мир. Само тако оно ће остати верно своје циљу. Свесни да смо део омладине, ми ћемо као такав поступати, супроставићемо претњи смрти, освајање живота и младости.

Општи развој догађаја и став који према њима заузима средњошколска омладина доводи до постепеног заоштравања односа у школи. Од раније постојеће групе ђака присталица „Српског културног клуба“, а међу којима се нарочито истицала група у Првој мушкој гимназији предвођена Милорадом Драшковићем⁵⁰, са позиција великосрпског шовинизма, почињу да нападају напредне средњошколце, рад ђачких удружења, средњошколску штампу и другу делатност у школама која има напредан карактер. На састанцима ђачких дружина и средњошколским скуповима све чешће долази до међусобно оштрих дискусија. Међутим, покушај да се тим путем разбије већ остварено јединство средњошколских редова, остало је без успеха. Не наилазећи на подршку, изоловани и у мањини, они почињу са провокацијама и денунцирањем прво код школских органа, а затим и код полиције. Па и поред тога у школама и преко средњошколске штампе развија се још већа активност.

У новембру су скоро у свима ђачким дружинама одржавани састанци посвећени борби за мир. У рубрици „Живот по дружинама“, у децембарском броју Зоре, пише:

„12 новембар. — Ова недеља била је у знаку чврсте одлуке средњошколаца да, као део омладине, на страни свога народа бране мир. На седницама у Средњотехничкој школи, Петој и Шестој мушкој и Првој женској читани су радови у том смислу“.

На седници у Првој женској гимна-

зији преседница литерарне дружине говорила је о миру, затим је прочитан чланак „Над сликама из шпанског рата“, па прича И. Еренбурга „Лула Пјера Дибоа“, рецитована једна мирољубива песма и говорено о Нобелу. У Средњотехничкој школи прочитан је реферат „Омладина и 11 новембар“ у коме је нарочито истакнута потреба стварања јединства омладине у борби против рата. До краја новембра овакви састанци одржани су у другим школама.

У тој својој активности београдски ђаци се, не само преко средњошколске штампе, већ и непосредно повезују са ђацима других школа. Тако Нови средњошколац објављује:

„У недељу 19 децембра београдски средњошколци и средњошколке из II и VI женске и II, VII и IX мушке гимназије посетили су Пожаревац и присуствовали седници дружине „Напредак“ при пожаревачкој гимназији. Седницу је посетило око 200 ученика и више наставника.“

На седници су читани радови и дискутовало се о ђачким дружинама, њиховом значају за средњошколски живот, затим о омладини и њеним настојањима да очува мир. Том приликом одата је пошта минутом ћутања палим 14 децембра“.

Упоредо са другим облицима рада покренуто је питање ђачке самопомоћи као пута за ублажавање економских тешкоћа сиромашних ђака. У том су учињени први кораци, али ће у јесен 1940 године по свим школама добити карактер широке акције за ђачке кухиње, на чему су успешно мобилисани и ђачки родитељи. Покрећући тај про- блем у чланку „Економске акције средњешколаца“⁵¹ каже се:

„Када радимо на стварању бољег средњошколског живота, свакако не смемо да изгубимо из вида економски моменат. Знамо да су услови под којима многи средњошколци живе и уче веома тешки и да то мора да има утицаја на њихово здравље и успех у школи. Знамо колико пута школски лекар при прегледу понови: „Малокрвност“, „Лоша исхрана“ итд., знамо да многи од нас станују у малим нехигијенским собама,

да ни преко лета немају могућности да се ослободе загушљивог ваздуха градских улица. За побољшање нашег живота на свим пољима, уколико је то данас могуће, ми смо изабрали један пут — пут заједничког рада. Од тога пута нећемо да отступимо ни када се ради о томе да себи створимо економске услове за здравији живот и боље учење. И овде морамо да помогнемо сами себи.

Искуство неких школа показало је да то најбоље можемо да урадимо оснивањем фондова при разним ђачким удружењима... Захваљујући томе ђаци VI и I мушке гимназије у Београду летос су организовали своје логоре на које је бесплатно пошао релативно велики број сиромашних ученика.

Са мало добре воље могу се отклонити тешке последице чињенице да велики део ученика није у могућности да набавља потребне уџбенике. Ђачка дружина може крајем школске године да прикупи од ученика старе књиге, откупљујући их делом, да би их доцнијих година посуђивала сиромашним ученицима за целу годину.

... Дobar је пример Средњотехничка школа у Београду, где је сваком ученику стало до успеха акције његовог удружења „за мензу“, или за штампање професорских предавања у сопственој режији. А када једном почнемо активно да радимо у том правцу, појавиће се сигурно још многе могућности. А овај је рад утолико потребнији јер значи и окупљање средњошколаца у решавању њихових животних питања”.

У новој школској години *Зора* излази са квалитетно добрим литерарним прилозима и технички лепо опремљена, тако да оставља утисак озбиљног средњошколског књижевног часописа. По свом садржају већина прилога имају социјалну ноту, али по изразу далеко од псеудосоцијалне литературе, која је, исто као и безидејност у књижевности, критикована на страницама часописа. Часопис је имао посебне рубрике: „Књижевност“, „Кроз часописе“, „Позориште“, „Филм“ и „Средњошколски живот“. Те године као формални власник и уредник листа долази други наставник.⁵² Пошто је пропао покушај да се

на листи ђачке дружине, којом је директору школе био предложен састав новог редакционог одбора, кандидују и неки ученици познати као присталице „Српског културног клуба“, изражавајући своје неслагање са редакционим одбором о карактеру листа и погледима на уметност, он покушава да игнорише и онемогући редакциони одбор у уређивању листа. Међутим, у томе је наишао на одлучан отпор. Редакциони одбор се позвао на Правила *Зоре* и захтевао да их се у свему придржава. У таквим међусобним односима издат је двоброј за октобар—новембар и децембарски број часописа. У то време ђаци присталице „Српског културног клуба“, у заоштреној ситуацији после четрнаестодецембарских демонстрација, све чешће иступају са провокацијама, па на неким средњошколским скуповима изазивају и инциденте у којима се с њима физички обрачунава. Све то и његов неуспех као уредника да тактизирањем разбије јединство редакционог одбора, присилило га је да иступи отворено у пружању подршке ђацима присталицама „Српског културног клуба“, коме је и сам припадао. Намерно крши Правила часописа и хоће да га сам уређује.

Такво стање у *Зори* разматра средњошколско руководство⁵³ и пошто су остала узалудна сва настојања да се позивањем на Правила часопис сачува као гласило већине средњошколаца, доноси одлуку да чланови редакционог одбора јавно поднесу оставку. Истовремено су сви напредни ђаци повукли своје прилоге припремљене за наредни број листа. Мобилизацијом средњошколаца на питању *Зоре* и оваквим иступањем редакционог одбора желило се да изврши притисак и као крајњом мером покуша сачувати *Зора*.

Због ситуације која је овим настала, осамнаестог фебруара 1940 године одржан је у присуству директора школе састанак ђачке дружине у Седмој мушкој гимназији. Састанак је претходно припремљен од активиста, задужени ђаци који ће говорити, а са претседником дружине договорено како ће руководити састанком. Чланови редакционог одбора изнели су разлоге због којих

Ј А В Н О С Т И

Овак дана се у београдским средњим школама полтгаи ветувета хајка на ђаке. Саслушаају се и настретрају стотине наших синова и кћери. Прети се најстрожијим казнама све до истеривања из школе. Прве тешке казне већ су пале: 72 ученика су исклучени на две године из свих београдских школа а један за све времена из свих школа у земљи. То није све. Нови казне и нова истеривања очекују се сваки час.

У таквој ситуацији, ми родитељи, добро обавештени о срамној позадини ове хајке сматрамо да своју дужност да у интересу истине и правде разговарамо ове дрске малале унерше противу егзистенције и будућности наше деце.

Пошма за ове нападе директора, да ова истеривања, била је акција ђака за враћање дјелова које су ђаци уређивали а које су им школске власти одузеле јер им се није свидело да омладина мисли својом главом, да се развија и напредује и да слободно пише о свом животу. А преко Зооа потписа београдских ђака на писмима упућеним школским властима у знак протеста, рачито говоре о солидарности ђака за своје дјелове.

То је био само повод истеривања.

А то су ђаци на свим својим седницама и приредбама изражавали своје жеље за бољом будућношћу са више владу, више слободе, више младости и живота. што су увек манифестовали своју кривољу према рату, ето, то је био три у оку школским властима, то је главни узрок истеривања.

Ми родитељи смо поносили на нашу децу што су испарисали најлепшим жељама, најчистијим намерама.

Ми смо поносили на нашу децу што се на саслушавањима нису одрицали своје акције, својих права, него су их упуно бранили, а то је доказ праведности и поштења омладине која се не одриче својих дела ни онда кад јој се прети најстрожијим казнама. И није потребно да ми бранимо своју децу. Њихова дела на бране.

Хоћемо да видимо какви су ти педагози којима смо поверили васпитање наше деце. Хоћемо да видимо коме треба судити: нама или нашој деци.

Хоћемо да питамо тај познатији директора, који се састајао да решава о судбини наше деце, да ли се и за тренутак осетио побућеним да размисли о жељама ђака, да ли се и за тренутак потрудио да разуме малу, њихову потребе и вихтене.

Не. Та бездушна бирократија што седе у кабинетима не могу да разумују младост које хоће слободу, живота, радости, знања, она у тој малогла гаслају велике политичаре опасне неопрејетљиве које треба савремено назвати.

Не. То нису васпитачи. То нису пријатељи омладине. То су другови оних који су у Педралици савојан неволе девојчице, то су другови оних који су у Јагодина краљица ђачки монах. То су тирани који нашој деци одузимају младост, одузимају јој право на школовање и крутом покудам гњече млади душу.

Та „пријатељи омладине“ невољни у својој васпитној дужности позивали су позацију да покренем и хапсом употпуни њихово васпитање онда кад су ђаци на својим матинеема играл и певали. Тако је 16 о. и после више ранијих напада на ђаке и њихове пререлбе, поштите у сагласности са школским властима напала а понадриним и револуцијом на ђаке, од којих је једно узелсма и прематала у затвору.

То што наци дати хоће уместо уладе и кифене да се веселе и играју у школи, то не ове „васпитаче“ нив политичку поведицу. А кад они са катедре држе запалене говоре и трују нашу децу ратно-хушкачком пропегландом, онда то није поштена, онда то нема позацију.

Ти „савремени педагози“, ти „пријатељи и очени ђака“ затварају очи пред оним нећачким елементима који се кланка и револуцијом врше разбојничке нападе на ирне ђаке. Такви ђаци остају у школи а нама најбоља деца, ђаци са одличним и врло добрим успелом, који су се највише залагали за ђачке потребе бесправно се истерују из школе.

Једном ученику са одличним успелом директор је објаснио да га истерује из школе због посете једној ђачкој приредби посвећеној Стерији Поповићу, а одобреној од самог директора. То је мотивација.

Други пут, приликом претреса у две школе нађене су капе двојица ученика који су били одузети од осталих као нападачи. А један ученик је са револуцијом упуо у ученичку гле су ђаци спремили позорници колек. Никома од оних ученика ни дава са главе није филма нашо су школске власти о свему биле обавештени, само зато што припадају Љубићевом „Збору“. Шта је дакле циљ оних васпитача?

Хоће славу да васпитају једно поколење убојница и разбојника. А ми им онет кажемо да смо поносили на нашу децу што веће да иду тим путем, што показују више морала и чистотости од својих васпитача.

РОДИТЕЉИ, СВА ПОШТЕНА ЈАВНОСТИ!

Зар се можемо помпрети са оваквим методама у средњој школи? Зар смемо допустити да се овакве поступа са вашом децом? Зар се плашимо среће и напретка наше деце? Зар смемо дозволити да наше најмилије, најбоље припремају за кланицу? Зар смемо дозволити да се упропаћивава школовање и будућност наше деце? Не.

Нека сва поштена јавност дигне свој глас противу овог насилја које се врши над вашом децом.

Нека виде професори, тај бездушни познатији директора и њихови наредбодавци да нема ни једног родитеља, ни једног поштеног члана који одбрана њихове кланице.

ЂАЧКИ РОДИТЕЉИ

Сл. 12 — Протест ђачких родитеља упућен јавности крајем марта 1940 године против насиља и прогоњења београдских средњошколаца од стране школских власти и полиције.

су били присиљени да дају оставку. Они су, уколико се не би отклонило такво стање у Зори, тражили да се дружина сагласи да о свему што се збило око Зоре буду обавештени ученици других школа, јер се редакциони одбор и пред њима осећа одговоран као читаоцима и сарадницима листа. И поред пуне подршке ђака на састанку дружине, због искључивог става уредника и колебљивог држања директора школе, није се успело да сачува Зора.⁵⁴

Одлучно држање већине ђака у школи присиљило је директора да после ове седнице, у више наврата, разговара са неким члановима бившег редакционог одбора и покуша их приволети на попуштање. Место тога чланови одбора пишу „Саопштење редакционог одбора“ листа Зора у коме детаљно износе случај Зоре и узроке који су до тога довели. Саопштење је преко повереничких одбора подељено и прочитано у свима београдским школама, а послато је и повереницима у око шездесет гимназија у земљи.

На излажење Зоре са двобројем за јануар-фебруар 1940 године, који је издао редакциони одбор састављен у већини од присталица „Српског културног клуба“, средњошколци су одговорили масовним бојкотом и враћањем листа.

Пошто је „Саопштење редакционог одбора“ дошло и у Министарство просвете, наређена је истрага. Током испитивања пред комисијом од три наставника, међу којима је био и уредник Зоре, чланови редакционог одбора су бранили свој став и поновили доказе којима се за настале последице оптужује уредник Зоре. На својој седници од 7 марта 1940 године наставнички савет је донео одлуку којом се, по чл. 43 тач. 2 дисциплинског поступка, два члана редакционог одбора искључују на две године из београдских гимназија.⁵⁵

На овакав поступак школских органа, који је требало да послужи за застрашивање и подвајање у редовима средњошколаца, средњошколско руководство СКОЈ-а издаје директиву да активисти по школама организују масовно прикупљање потписа и слање

протесних писама директору. У року од неколико дана све београдске школе су послале таква писма, а потписало их је преко три хиљаде ученика и ученица. У Седмој мушкој гимназији одржан је протесни митинг. (Протесна писма су упутили и ђаци гимназије у Никшићу, као још неке школе из Црне Горе). У писмима се изражавало негодовање због мера којима Зора више не претставља средњошколско гласило, као и против одлуке о истеривању чланова редакционог одбора, који су, изражавајући и њихов став, бранили Зору као лист средњошколаца.

Тако организовано и масовно иступање збунило је и запрепастило школске органе. Поред тога што је акција спроведена у кратком временском року и није било могућности за солидније припреме, протесна писма је потписало више од половине ученика старијих разреда београдских школа. У неким школама, као у Средњотехничкој школи и Осмој мушкој гимназији, писма су потписали скоро сви ђаци.

Неистинито приказујући овај случај и покушавајући да унесе забуну међу ђацима, уредништво Зоре у мартовском броју (због бојкота Зора је после овог броја престала да излази) пише:

„... У последње време догодиле су се неке нежељене ствари, на које морамо да се осврнемо са неколико речи. Два ученика, као чланови Уређивачког одбора, подложни ваншколским утицајима, покушали су да у Зору увуку некњижевне и тенденциозне ствари; шта више, они су, неовлашћени од својих другова из Уређивачког одбора и ђачке дружине, повели борбу против њиховог законитог удаљења из Одбора и противу главног и одговорног уредника Зоре у циљу да му омету правилан рад у листу. У ту сврху, они су израдили неку тобожњу изјаву Уређивачког одбора, у којој је право стање ствари приказано неверно и коју Одбор никад није донео, јер се утврдило да у њој сем поменуте двојице ученика нико више није суделовао. То се није смело дозволити и та два ученика су отстранена од даљег рада. Јер то не само што не би одговарало духу Зоре, као

омладинском књижевном листу, него и духу школе чија настава има да почива на утврђеним начелима научних истина и на темељима националних вредности и тековина.

Уредништво Зоре може само да жали све оне ученике из других школа, који су се дали завести и обманути од ова два ученика. Требало је прво испитати и разумети ствари, па тек онда мислити својом главом, а не наседати неверном приказивању чињеница”.

Министарство просвете наређује школским органима да се сви потписници писама ставе под истрагу и подузму енергичне мере кажњавања. Истраге су вођене око месец и по дана. Кроз истрагу се покушало да открије да ли постоји организован рад, постављана питања да ли су свесни да је то акција комуниста и јесу ли спремни да се одрекну свог потписа. Према претходном споразуму ученици су одговарали да се ту ради само о њиховој жељи да имају своју средњошколску штампу. Под притиском родитеља и због страха од казни, само мали број ђака изјавио је да се одриче свог потписа.

У току вођења истрага од школских органа, присталице „Српског културног клуба“ и групе присталица Љотићевог „Збора“, денунцирају познате активисте полицији. Шеснаестог марта, док је у Средњотехничкој школи одржаван матине на коме је било око осам стотина ученика и ученица, они обавештавају полицију да се одржава скуп комуниста средњошколаца и заједно са агентима и жандармима учествују у блокади школске зграде. Касно увече ђаци су на јуриш разбили блокаду, а пет ученика које су успели да ухвате одвели су у управу града и тукли.

После првих одлука о искључивању и кажњавању ђака и мера полиције, Месни комитет СКОЈ-а и средњошколско руководство мобилишу ђачке родитеље да протестују против таквих поступака. Појединачно или групно са родитељима се одржавају састанци, упознаје их се са читавим случајем и тражи њихова подршка. Резултат тога било је издавање, крајем марта, прогласа са потписом ђачких родитеља,

којим се јавност обавештава о терору који школски органи и полиција спроводе над ђацима београдских средњих школа.⁵⁶ Проглас је масовно растурен по Београду, а разаслат је и у унутрашњост земље. Ђаци су организовали његово растурање и читање по школама. Тако је случај попримио широк публицитет и политички значај.

Упркос протеста, школски органи су искључили преко четрдесет ђака из београдских школа, а неколике стотине их је кажњено разним казнама. Из школе су истерани у већини активисти који су руководили радом у својим школама и сви чланови средњошколског руководства СКОЈ-а, осим Б. Велашевића. У Средњотехничкој школи, у којој је тад било око стотину активиста СКОЈ-а, ђаци су били тако јединствени да управа школе није смела да предузме никакве репресивне мере. Иако вођена врло широко, истрага није успела да открије постојање организованог рада СКОЈ-а.

Истовремено са мерама у Београду, полиција наређује одговорном уреднику *Новог средњошколца* да из уређивачког одбора избаци ученике београдских школа и врше на њега притисак да измени смер листа.⁵⁷ После тих мера и немогућности да га средњошколска омладина користи као своје гласило, тираж *Новог средњошколца* нагло опада, а крајем школске године престаје са даљим излагањем.

V

Искључивањем чланова руководства и већег броја активиста, који су ради настављања школовања морали да напусте Београд,⁵⁸ Месни комитет СКОЈ-а упућује на рад у средње школе групу студената, чланова Партије и СКОЈ-а. Поред Драже Марковића, који ће руководити актив за средње школе водити све до краја марта 1941 године, и Богдана Велашевића, због настале ситуације привремено је враћен на рад Мишо Радоман, а дошло је пет нових чланова, међу којима Милева Планојевић,⁵⁹ Радојка Лакић⁶⁰ и Марко Никезић.

У жељи да спрече даљу активност

напредних средњошколаца, школски органи су предузели мере још строжије контроле ђачких удружења, а у неким школама био је забрањен сваки њихов рад. Међутим, тиме се није смањила активност ђака. Сада се много више користе излети (на крају те школске године на доставу неких ученика кон-фидената полиција је у Кошутњаку ухапсила групу од тридесетак ђака), а и друге могућности за окупљање и са-станке већих или мањих група.

У вези са одлукама Шесте земаљске конференције СКОЈ-а по организацио-ним питањима (одржана почетком сеп-тембра 1940 г.), средњошколско руко-водство прилази организационом уче-ствовању актива по школама. У акци-јама за *Зору* и *Новог средњошколца*, држањем приликом саслушања у шко-ли, учешћем у растурању прогласа и др., многи ученици и ученице показали су своју одлучност и чврстину. Прије су се међусобно називали млади кому-нисти, били обухваћени у васпитним групама, прикупљана је међу њима чланарина и прилози у виду „средњо-школске помоћи“, „скојевског динара“⁶¹ и сл. Сад су били створени услови да се њиховом раду да организован кар-актер. Због тога средњошколско руко-водство почиње са формирањем актива СКОЈ-а по школама, разредима и оде-лењима, на начин да сваки члан актива зна да је организовани скојевац и да је обавезан на извршавање задатака које актив пред њега постави.

У самом почетку нове школске го-дине, 8 септембра 1940, у борби са по-лицијским агентима и жандармима пале су и прве жртве из редова средњошко-лаца. Влада Цветковић-Мачек увође-њем фашистичких метода владавине и чврстим везивањем за силе осовине, убрзавала је процес који ће после неко-лико месеци довести до расула и гу-бљења националне независности земље. На отпор радних маса против такве политике, она је одговарала са појача-ним терором, оружаним интервенци-јама и убијањем. То се догодило и 8 септембра у Кошутњаку.⁶²

Нова школска година почела је уво-ђењем фашистичких метода и у средње

школе. Поред осталих „одлуком Мини-старства просвете IV бр. 8784 од 23 августа 1940 уведено је од почетка шк. 1940—41 учење немачког језика од пр-вог разреда са три часа недељно, а француског језика од трећег разреда са три часа недељно (до тада је било супротно овом, — примедба С. Ш.)“, а „одлуком IV бр. 14097 од 15 октобра 1940 предвиђен је број јеврејске деце за упис у први разред“.⁶³ Другом једном одлуком уведен је и италијански језик у средње школе. У недостатку профе-сора италијанског језика, за лекторе се постављају Италијани који међу ђацима отворено пропагирају фашизам.

У вези са таквим стањем у школама, средњошколско руководство издаје про-глас „На почетку нове школске го-дине“.⁶⁴ Чланови скојевских актива растурали су проглас међу ђацима за-висно од прилика у појединим школама. У неким од њих проглас је отворено дељен из руке у руку; у другима су активисти рано изјутра улазили у школе, стављали проглас по клупама, катедрама и степеништу, и неприметно излазили. Истраге које су поводом ра-стурања прогласа водили школски ор-гани остале су без резултата.

Могућности за рад у ђачким удру-жењима биле су врло скучене или школски органи нису уопште дозвоља-вали да се у њима обнови рад. Међутим, захтев за отварање ђачких кухиња за исхрану сиромашних ђака, претворио се у замашну акцију. Она је наишла на широк одзив и подршку код свих ђака, а и код већине родитеља који су је подржали давањем прилога или потпи-сивањем захтева, којима се од управа школа тражило да се кухиње одмах отворе. Успех ове акције и отварање кухиња при већини средњих школа, до-принело је још већој популаризацији активиста СКОЈ-а.

Активи СКОЈ-а су заоштрили став да сваки члан СКОЈ-а мора да буде добар ученик. Они су међу ђацима покренули иницијативу и организовали скупно учење. Тај облик окупљања био је врло распрострањен. Заједничко учење, нар-очито неких предмета, показало се врло корисним, па је то наишло на добар

НА ПОЧЕТКУ НОВЕ ШКОЛСКЕ ГОДИНЕ

Заšli смо у нову школску годину, налазимо се на прагу нових напора. Ми смо спремни за рад, ми жудимо за новим знањем, ми хоћемо да освојимо науку. Али, баш на почетку ове школске године умножиле су се препреке ка нашем циљу, извршене су многе промене у школској настави и најваљују се нове. И зато ми, треба да кажемо своју реч о тим новинама, јер оне угрожавају наше правилно васпитање, и доводе у питање нашу будућност.

Ни раније нас школе није задовољавала. У место науке школа нам пружа текстове и бројке за бубање, уместо воље за рад — бездушну стегу, уместо савета — претеће приједке, уместо пуног омладинског живота — свакодневна и свакојерсна ограничења. Ове године живот и рад у школи постао је још тежи.

Уведени су часови италијанског језика на којима се у ствари велича и пропагира фашизам у Италији: ученике трећег разреда су прво морале да науче како се каже „при“ затим „кошуља“ а онда им је наставница хвалила „прве кошуље“. У школама где још нема редовних часова, улогу ових имају бесцелитни курсеви.

Професори који на многобројна ђачка питања желе да одговарају, под изговором да она нису у вези са школским предметима почели су увелико да се удаљују од предмета које предају, говорећи погрдно о Совјетском савезу, изnoseћи о њему давно раскричане лажи. Њима је ово злонамерно клеветање наређено посебним расписом пона Корошеца.

Скупина расте у све већој мери, положај ђачких породица све је тежи и ђачке кухиње при свакој школи постале су неопходне. Али са осцилањем најављених школских кухиња одговарају се, негде чак под изговором да нема просторија; у међувремену скупљају се за те кухиње придови од ђака. У ствари би школе и просветне власти морале да издржавају ове кухиње, морале би да испуне ову своју обавезу, јер би положај ђака и њихових родитеља био јавно лакши, када би се испунили ђачки захтеви.

Донета је и уредба којом се нашим дуговима јеврејским ђацима отима право шишевања. Овај удар на права младих и слободу науке уобичајена је мера насилничких режима.

Ново је ове године и досад невиђено поступање школских власти са ђацима. Школска реакција кривички се окомила на другарство које је сваком од нас најмилији дар школовања. Зато се иза оваког додира између ђака, иза сваког дру-

Сл. 13 — Позив београдских средњошколаца на почетку школске 1940/41 године у борбу за народну школу, а противу фашистичких метода које је у средње школе почела да уводи влада Цветковић — Мачек — Корошец.

пријем и код родитеља, који су им у томе помагали и за састајање радо уступали своје станове.

Проналажењем ситних и за ђаке прихватљивих и корисних форми рада, активи су успешно деловали на окуп-

љању ђака и надокнадили немање могућности за развијање рада у ђачким удружењима.

Акције напредних средњошколаца наилазиле су на разумевање и одобравање код многих ђачких родитеља, иако

гурског причања тражи нешто забрањено, кажњиво. Гуше се наши покушаји да сами себи помогнемо: директор прети казном ученицима који су скупили мало новаца за сиромашне другове у разреду; забрањује се ученицима разних разреда да се међусобно виђају. У низу школа забрањују се на овај или онај начин ђачке дружине, у првом реду литерарне, та једина места где је ђачка младост, пуна питања, интересовања, и воље још могла да дође до изражаја. Пред јасно израженим протестима свих ђака, једне школе, школске власти нису смеле отворено да забране дружину, али су због тога на две године из ових београдских школа истерале ђачког кандидата за председника, са смешном мотивацијом да је увредило директора позивајући се пред њим на правила дружине.

И ђачком спорту стављају хиљаде препрека, претварају га у фашистичку стегу далеко од правог спорта.

Чему све ове новине који од наших школа чине касарне немачко-италијанског типа, које заиста хоће да нас учине несретним што смо млади? Ми знамо да оне значе спровођење у средњој школи смернице политике владе Цветковић-Мачек-Корошец, крваве капитулантске и дефетистичке политике терора и фашизације нас омладине. Министар просвете поп Корошец хоће заједно са читавом владом од нас средњошколаца да начине празне аутомате, покорна бића без културе, без осећања, без човечанског достојанства, који ће да раде по наредби непријатеља народа и омладине. На нама је да ове намере осујетимо, да спровођење ових мера онемогућимо. Ми то морамо да учинимо јер се о нашој кожи ради. Ми то можемо, ми ћемо то и учинити, сложено и заједно у борби.

За одбрану ђачког другарства!

За слободу ђачких дружина и хитво отварање ђачких дружина!

За бољи живот средњошколаца и бољу, заиста народну школу!

Против издајничке политике пона Корошца и његових агената!

БЕОГРАДСКИ СРЕДЊОШКОЛЦИ

Сл. 13а — Наставак и крај текста на сл. 13.

су присталице „Српског културног клуба“ и Љотићевог „Збора“, после неуспеха међу самим ђацима, настојали пропагандом и притиском на родитеље да разбију јединство средњошколских редова.

Порастом броја чланова СКОЈ-а, крајем 1940 године средњошколско руководство приступа формирању школских језгра у која улазе руководиоци разредних и оделењских актива, тако

да језгра постају руководства целокупног рада СКОЈ-а у школи.

Организација СКОЈ-а била је створена у свим средњим школама — у девет мушких и седам женских гимназија, у Реалци у две учитељске школе, две трговачке академије и у Средњој техничкој школи. Због великог броја школа и све већег пораста чланова СКОЈ-а, средњошколско се руководство повећава и почетком 1941 године броји

шеснаест чланова, од којих четири члана КПЈ.⁶⁵ Сваки члан руководства држао је на вези и био задужен са радом у једној или двије школе.

У јануару 1941 године одржано је прво заједничко саветовање средњошколског руководства и руководиоца језгра из свих школа. На састанку је поднесен реферат у коме је дат развој рада и организације СКОЈ-а у средњим школама и критички се осврнуло на неке постојеће слабости, посебно на недовољно кориштење свих расположивих форми за масовну мобилизацију ђака и појаве неодговорног односа неких чланова СКОЈ-а. Саветовање је помогло да организација, која је пред рат бројала око хиљаду организованих чланова и око три хиљаде симпатизера СКОЈ-а, учини више у свом сређивању и појачавању дисциплине, а отклоњене су и неке слабости масовног рада.

Двадесет шестог марта увече, београдска партиска организација извела је демонстрације, које су биле увод у 27 март. Претпостављало се да може доћи до пуцања у демонстранте и није се ишло на широко позивање. До тог времена Партија није ни постављала, већ се често изричито захтевало да средњошколци не иду на демонстрације. Те вечери — око осам стотина чланова СКОЈ-а из средњих школа, на тражење Партије, по први пут је организовано учествовало у демонстрацијам.

*

После свих догађаја који су отпочели бомбардовањем Београда, крајем маја је образовано ново руководство⁶⁶ и обновљен рад организације СКОЈ-а у средњим школама.

Сл. 15 — Изглед школе у улици Народног Фронта.

Дугим и упорним радом, супротстављајући утицају назадних снага љубав према свом народу и земљи, веру у човека и хуманост, свест о нужности друштва слободних људи, од дечака и девојчица из ђачких клупа, васпитавани од комуниста, израсли су борци који се нису збунили и обесхрабрили у поробљеној земљи.

Београдски средњошколци заједно са младим радницима сачињавали су оне групе младића и девојака које су палиле окупаторске и квислингшке новине, цепали њихове плакате и наређења, лепили летке и исписивали пароле, кидали телефонске и електричне жице, секли бандере и палили камione, преносили оружје и отимали борце из руку непријатеља, пуцали на полициске агенте и убијали окупаторске војнике...

„... Осећам се као да сам пао падобраном у врашко непријатељско гнездо, — запрепашћен пише окупаторски официр. Град је разрушен и спаљен.

Прљав. Још све мирише на паљевину. Када летим и посматрам из ваздуха ову земљу, изгледа ми врло питома. Али није тако. Непријатно се човек овде осећа. Како су били дивни париски да ни према овоме што се овде догађа! Овај град је заиста полудео.

Погледи су мрски и изазивачки. То и није чудо, јер смо их страшно удесили бомбардовањем. Али већ два месеца овде праште револвери и горе наши камioni. Не знам шта хоће ти њихови фанатични дечаки када пале новине и гараже или кад врше атентате на фелд-вебеле. Очајничка лудост. Али то није тако просто.

Сви се жале да се непријатно осећају у овом граду. Једва чекају да поново полетимо, па макар и на Исток. Кад увече излазим из аутомобила, имам осећање као да ће ми сваког часа неки груби Балканац сручити метак у главу. Непокојство полако кида живце. Постаје сувише врело у овом топлом граду на југу Европе...”

НАПОМЕНЕ

¹ А. Ранковић: „Извештај о организационом раду“ — поднесен на V Конгресу КПЈ.

² Из документа „Комунистичка акција међу средњошколском омладином“. Овај документ је обимнији елаборат писан 1938 године у одељењу за средњу наставу Министарства просвете, а на основу података полиције и просветних одељења банских управа. У њему се говори о раду СКОЈ-а међу средњошколском омладином од 1919 до 1938 године. Елаборат је требало да послужи просветним органима у предузимању мера на сузбијању утицаја КПЈ на средњошколску омладину. (Архив ЦК СКЈ, бр. 14549/IV/-3/38).

³ Исто.

⁴ У дискусији по овом реферату говорио је и професор Прве сарајевске гимназије Др. Стјепан Томић (пре рата истакнут напредни јавни радник у Сарајеву; нарочито била позната његова иступања у јавној дискусији са групом реакционарних интелектуалаца; погинуо почетком априла 1941 године приликом бомбардовања Илиће код Сарајева. Између осталог он је рекао:

„Док се просветна политика држи врло негативно према оним просветним елементима који су потребни просветној политици да она буде просветна, дотле доживљујемо да се политика друге врсте увлачи у школу. Ми смо нарочито прошле године доживели један пре-

седан, за који се бојим да се не извргне у нешто чему нема краја. Реч је о сузбијању разних политичких идеологија у средњој школи... У Сарајеву смо имали врло лоше искуство, да се показала оправдана бојазан. На једну доставу полициске власти, поједини зборови су искључивали ђаке из свих школа, без права полагања испита — и то све на темељу доставе, и без испитивања тога случаја. Молим вас, ми имамо средњошколски закон, ја то подвлачим, закон, по коме можемо искључити ђака, али га пре тога саслушамо. Устави свих земаља света дају право оптуженом да се пре но што буде осуђен, саслуша. Само ми професори немамо права да ђака којему смо место родитеља, о којем смо ми имали сасвим друго мишљење, ми тога ђака не можемо саслушати, него ако достава постоји, треба да га искључимо... Јањске године био је један штрајк. Ђаци једног разреда штрајковали су и ми смо испитали ствар на једној седници. Кад се ствар мало боље испитала, све је легло на томе, они су ишли даље у школу и није направљено ништа. Ове године опет су избила два штрајка. Након наређења које смо добили, нисмо могли више одлучивати по тој ствари. Дobili смо од полицијске власти наређење, да се ђаци имају предати суду, и да имамо према томе поступити. Та је гимназија прва где се тако нешто догодило. Били смо врло изнена-

ђени и зато јер смо знали врло добро ђаке. То су били једни од наших најбољих ђака. Замолити смо да нам се достави тај материјал, или да сачекамо судску одлуку, па ако се докаже и најмања ситница, ми ћемо поступити по наређењу, али да не можемо да осуђујемо унапред људе. Затим, није прошло врло кратко време, дошао је распис да није потребно испитивати и ми смо тројицу ђака искључили из свих школа, без права полагања испита. Нама је било необично тешко. Јасно је шта се говорило у граду, а могу замислити какав је лом био у души те деце. Али тек што је прошао месец дана, долази одлука по којој се обуставља сваки поступак ма у ком смеру, јер не постоји ни један елемент кривице. Замислите нас као педагоге, као пријатеље те омладине и осећај који она може имати према нама. Молили смо Министарство да им се ова казна макар снизи. Нека полажу макар где приватно. После кратког времена дошло је решење, на коме стоји да се молба као неумесна одбија и стара се казна потврђује. Господо, ја о овоме једноставно нећу да говорим, него само хоћу да овај факат констатујем... Можда ово није само почетак. Можда ће то од школе начинити нешто сасвим друго, него оно што она треба да буде. Молим вас, пазите само на овај момент. Шта се све може догодити од те пропаганде. Ми морамо грешити, али је природно да се један ђак због неправде револтира. То је нешто за поштовање у том ђаку; осећај за борбу противу неправде. И ако му ту светињу прогласите марксизмом, ви му најсветије појаве везујете за тај појам. Ми ћемо створити својим примером присталице за то. Друга ствар, ако то долази без испитивања, школа ће постати негација школе. Професори ће видети у ђацима политичка настројења, ђаци ће оптуживати професоре, директор ће видети у професору, код најмање нервозе, политичку настројеност. Једног дана, денунцијацијама неће бити краја". (Из записника XVIII конгреса Ј. п. д., Гласник, октобра 1937 године).

Као илустрација стања у средњим школама може да послужи и летак кога су на крају школске године 1933/34 издали напредни загребачки средњошколци. У летку се говори о истрази коју школски органи воде заједно са полицијом ради откривања покретача у то време изашле књиге *Средњошколци говоре*, о предавању једног ђака од управе школе полицији који је у затвору подвргнут систематској тучи, затим случајевима туче ђака од стране професора, па се на крају летка каже:

„Другови и другарице!

Унаточ нечувеног терора који се на нашим школама проводи, средњошколци су ове године доиста проговорили. Стојећи на бранику своје слободне мисли и своје части, против цензуре, провокација, система ђушака и полицијске педагогије, загребачка напредна средњошколска омладина дала је своје прве жртве...

... Позивамо сву средњошколску омладину да устраје у тој пожртвовној и племенитој

борби за остварење Великих циљева. Гушећи се у гњилој нездравој атмосфери школе у којој су професори већином провокатори, а директори полицијски чиновници, ми позивамо све поштене другове да се одупру дивљем терору „полицијских педагога“ и да ступе у борбу:

Против предавања ученика у руке полиције;

Против бездушног уништења егзистенције недужних колега;

Против система ђушака и директорске самовоље;

Хоћемо школу слободне мисли и слободног рада!" (Архив ЦК СКОЈ, без броја).

⁵ У то време су и у Совјетској Русији лутали и експериментисали на путу проналажења система школовања, који ће најбоље одговарати социјалистичком друштву. Израз тог лутања је и књига *Дневник Костје Рјанчева*, која је међу средњошколцима била популарна и много читана. „Ђачке самоуправе“ и захтеви у наведеном документу указују на сличност са школом која је дата у *Дневнику Костје Рјанчева*.

⁶ Подаци узети из чланка „Први дани СКОЈ-а“ од З. Шаубрингера, *Комунист* број 93 од 5 фебруара 1959 године.

⁷ Владо Миленковић, члан ЦК СКОЈ-а у 1924 и 1925 години, зна да у то време у београдским средњим школама није било организованог рада. Појединачно је било ђака који су се дружили са напредним студентима, али се њихов утицај није осећао у школама. И Светислав Стефановић, Савезни државни секретар за унутрашње послове, у 1928 години секретар МК СКОЈ-а у Београду, не сећа се да је у том времену било неког рада у средњим школама. Да није било видних појава активности напредних средњошколаца, може да се закључи и из документа „Комунистичка акција...“, у коме се за 1925 годину говори о активности у неким гимназијама у Словенији, па наставља: „...у 1926, 1927, 1928 и 1929 години не опажамо вањских појава ни обилнијег кретања већине средњошколаца у лево“. У чланку „Борба за младу генерацију“ објављеном у *Пролетеру* 1940 године, друг Тито карактерише стање у СКОЈ-у у том периоду следећи речима:

„Прилике које су владале дуго времена у КПЈ одражавале су се и на СКОЈ. Штеточински — антипартијски рад разних фракционаша и туђих елемената, који су успели да се увуку на руководство Партије подједнако је погађало СКОЈ као и Партију. У вријеме најжешћих фракционских борби 1925—1929 године активно су учествовали у тој борби не само поједини руководиоци скојевских организација, него се настојало у те борбе увући и читаве организације СКОЈ-а... Разумије се да је све то имало врло тешких посљедица за СКОЈ и развитак његових руководећих кадрова... СКОЈ је остао уска, секташка организација, права копија Компартије, са хиљаду до двије хиљаде чланова, без везе са

широким масама радне омладине, обухватајући донекле студентску омладину и дјелимично еснафску радничку омладину у главним градовима...“

⁸ Часопис био одобрен од Министарства просвете решењем СН Бр. 1168/23, власник и одговорни уредник Мирко Дамјановић, професор Треће мушке гимназије.

⁹ Секретар Савеза био је Вељко Влаховић, у то време ђак седмог разреда Четврте мушке гимназије. Као и већина тадашњих средњошколаца, под утицајем брата студента (Душан Влаховић, помоћник министра пољопривреде у Црној Гори, погинуо од одметника 1946 године), Томаша Жигића (погинуо као командант батаљона III санџачке бригаде у септембру 1942 године) и групе студената познатика који су навраћали код њих кући, упознаје социјалистичке идеје. Они му дају и прва упутства за рад међу ђацима. Њих неколико ученика из ове гимназије, поред осталих Владо Вујовић (секретар Савезне индустријске коморе), Тадија Поповић (помоћник секретара Извршног већа НР Србије) и Владо Кустудић (погинуо у јуну 1943 године у V офанзиви), код ђака се афирмишу кроз рад у литерарној дружини „Јован Скерлић“. Он се сећа, да је, између осталог, на једном састанку дружине читао свој есеј о Светозару Марковићу, у коме се критички односи према оценама које су о С. Марковићу дали Ј. Скерлић и С. Јовановић. Дискусију о С. Марковићу користе да би на једном од наредних састанака читали одломке из дела Н. Г. Чернишевског. На састанцима читају и одломке из дела М. Горког, па и других прогресивних писаца. Његов школски задатак написан поводом 11 новембра о миру добио је прву награду на конкурс у земљи, а онда и другу награду на једном међународном конкурс. Професор српскохрватског језика Момчило Настасијевић организује скуп ученика у сали Радничке коморе на коме је прочитао овај свој рад. Он претпоставља да је то и утицало да га, приликом оснивања Савеза, претставници ђачких дружина изабере за секретара.

¹⁰ Радам са средњошколском омладином у партиској организацији био је задужен радник Диме Бојановски — Дизе, сад директор Више економске школе у Скопљу и Савезни народни посланик. После хапшења у априлу 1933 године суђен по Закону о заштити државе на пет година робије.

¹¹ Д. Бојановски каже да је у 1932 г. успоставио контакт са ђацима Треће мушке гимназије Ранком Симићем, (доцније ликвидатор) и Јованом Путником (режисер Београдског драмског позоришта) и преко њих радио на стварању организације СКОЈ-а у средњим школама. Рад је био постављен строго конспиративно. Доцније им је дао инструкције за образовање средњошколског руководства и упутства за његов рад. Мисли да је, руководство образовано крајем 1932 године. По његовим упутствима покренут је средњо-

школски лист *Искра*, умножаван у техници коју су организовали и за њу знали само задужени чланови средњошколског руководства. Колико се сећа са овим радом се започело седам до осам месеци пре полицијске провале и хапшења. По сећању Воје Ковачевића (генералпотпуковник ЈНА, за народног хероја проглашен 1952 године) у јесен 1932 године упознао га је старији брат Павле (стрељан од четника у јуну 1942 године), који се у то време вратио са робије, са радником Василијем Стајкићем (тада у партиској организацији задужен радом са студентима; у априлу 1933 године ухапшен и суђен на седам година робије, сада секретар Општинског комитета Савеза комуниста у Титограду). По његовим упутствима почиње да ради и повезује се са напредним ђацима у својој гимназији. У тој групи ђака били су: Иво-Лола Рибар, Велибор Љујић (секретар Среског комитета СКС у Пријепољу), Павле Докнић (мајор ЈНА), Мило Ђорђевић (професор на Сарајевском универзитету), Гојко Оклопција (инжењер у Београду) и неколико других. Преко В. Стајкића повезује се са Д. Бојановским и Р. Симићем. Колико се сећа крајем 1932 или почетком 1933 године, Р. Симић му је саопштио да је члан средњошколског руководства. Због принципа конспирације у руководству се нису говорила имена ђака са којима су радили у својим школама. Сећа се да је у руководству из Прве женске гимназије била Јованка Лилић (сад професор у београдској гимназији „Георги Димитров“). Према сећању Јованке Лилић, у руководству је још био из Четврте мушке гимназије Александар Ђурић (сада службеник у Београду). До хапшења руководство је одржало неколико састанка, а издата су два броја *Искре*.

¹² В. Ковачевић је организовао слање *Искре* у Црну Гору. На основу података које је добио из никшићке гимназије, написао је и један чланак у *Искри* о стању у тој школи. — Оживљавањем рада Партије и СКОЈ-а, у више места у земљи долази до активности у редовима средњошколаца. Једним делом се та активност види и из података изнесених у документу „Комунистичка акција...“:

„1931 године није избило на видело комунистичко настојање. Они су се у склоништима припремали. Зато већ 1932 године имамо читав низ видних вањских појава, које нису ништа друго, него плод систематског и раније припремљеног разарања.

У Цетињу се у гимназији налазе натписи „Живио комунизам!“

У Јагодини у учитељској школи ђаци јавно изражавају своје симпатије за комунизам; у школским радовима бране комунистичке тезе. Догодила се аномалија да је један такав рад био награђен.

1933 година је још обилатија са подацима о акцијама и показује пораст комунистичке психозе у средњим школама. На овом послу су извршили важну улогу студенти Београдског универзитета. Путовали су у разна места у Крајевини, где су међу радницима и сред-

њошколцима оснивали ћелије и стварали везе.

У Загребу имамо читаву серију левичарских повремених публикација, којима највише оперирају међу средњошколском омладином: *Литература, Савремена стварност, Црна библиотека, Сигнали*.

Из Црне Горе стижу извештаји о моралном карактеру што га ствара *Нолит* и слична литература.

На бањалучкој гимназији избија штрајк ученика и ученица.

У Бијељини је откривена заједничка илегална организација средњошколаца и студената... Из ове станице извршен је доста јак уплив на околна села.

1934 година је још обилатија у регистрованим појавама на средњим школама. Опажа се много више летака. Летци су разбацивани у гимназијама у Љубљани, у Скопљу, у Ваљеву, у Вања Луци, у техничким и учитељским школама.

У Тузли се налазе у гимназији комунистички натписи...

Брошуру *Средњошколци говоре* растурили су по мало на свим гимназијама.

У Госпићу на гимназији штрајк. У Пољопривредној школи у Крижевцима откривен читав покрет. У школским задацима бране комунизам.

Међу београдским средњошколцима запажа се да циркулира мноштво левичарских књига...

1935 година... показује нови пораст. Почине са штрајком у Цетињу, где средњошколци штрајкују ради искључења ђака — комуниста... Првог маја растурили у Броду н/Сави комунисти — средњошколци летаке. Овде је комунизам међу средњошколцима раширио један раније истерани гимназијалац из Бијељине. Доказ како привремено истеривање из школе не доноси лека.

У Осијеку у Трговачкој академији пропаганду опет воде Јевреји.

... Ове године (односи се на 1936, примедба С. Ш.) опажамо све већи број штрајкова. Тако напр. у Чачку ради тога што је један ђак био кажњен ради непристојног понашања према своме професору... Затим имамо штрајк у Учитељској школи у Карловцу... У Средњој техничкој школи у Сарајеву штрајкује 350 ђака у знак протеста против оцена и хладноће у школи. У Петрињи штрајкује учитељска школа против директора...

По школама се свуда наилази на филокомунистички лист *Глас омладине*, који излази у Загребу.

У Петровграду кружок за научно изучавање комунизма. У Руми три гимназисткиње Јеврејке успоставиле су илегалне везе и прве почетке организације. У Ваљеву се гимназисткиње приликом предавања о Благ. поч. Краљу Александру изражавају: „Врло важно!“ У Крагујевцу средњошколци у позоришту аплаудирају кад се помиње интернационала и комунизам, а протестирају кад се говори

лоше о Марксу. У школској згради наилази се на натпис: „Доле Краљ!“

У месецу јануару 1937 у Сарајеву штрајк питомаца муслиманског завода против префекта (наводно ради његовог порока). Код овог штрајка је дошло до борбе са полицијом и употребе оружја.

¹³ Податак по сећању Вељка Влаховића. У 1935 и 1936 години, кад је већ био студент, сећа се да су, на приредбе у Физичку салу на Правном факултету, организовано довели средњошколце и да је то био један од облика којим се утицало на подизање идејне и политичке свести код ђака.

¹⁴ Јованка Лилић се сећа, кад се на јесен 1933 године уписала на Филозофски факултет, да је добила задатак да ради у средњим школама. Радам је руководио Рифат Бурџовић — Тршо (био један од руководиоца на Београдском универзитету, а од 1940 године члан МК КПЈ у Београду; у рату секретар Обласног комитета за Санџак, а формирањем III пролетерске бригаде њен помоћник политичког комесара. Погинуо у септембру 1942 године. Проглашен за народног хероја 1944 године), а по истом задатку је био задужен и Мирко Давичо (средином 1941 године ухваћен и стрељан у Котору). На том сектору рада она је остала до 1935 године. У том времену издавани су и летци који су били намењени средњошколцима. Један од таквих летака био је издан у 1934 години поводом суђења групи комуниста ухапшеној у априлу 1933 године. — Иван Барбарић (секретар Савезне спољнотрговинске коморе) у то време студент филозофије, сећа се да је у јесен 1933 године добио задатак од Слободана Шкерковића (доцније секретар МК СКОЈ, стрељан од Немаца 1941 године) да руководи са једном групом ђака из Друге мушке гимназије. У раду није имао никакве везе са горе наведеном групом студената. Са ђацима ове гимназије радио до хапшења у априлу 1935 године. — И Војо Ковачевић по доласку на Технички факултет у 1934 години, иако је имао друго партиско задужење, ради са ђацима Средњотехничке школе. У овој школи је постојао врло јак актив напредних ђака окупљен у ђачкој дружини „Техничар“, чија је управа била у њиховим рукама. У школској години 1935/36 претседник „Техничара“ је био Мирко Ковачевић, а следеће године Петар Драпшин. (Доцније су обојица са студија у Чехословачкој отишли као добровољци у Шпанију. М. Ковачевић је био постављен за команданта партизанског одреда у Далмацији, погинуо 13 августа 1941 године, за народног хероја проглашен 1951 године; генерал-лајтнант П. Драпшин погинуо је несретним случајем у јесен 1945 године, проглашен за народног хероја 1953 године).

¹⁵ Ј. Б. Тито: „Борба за младу генерацију“.

¹⁶ У лето 1936 године на Гочу логорује скаутска група од тридесетак студената и средњошколаца. У логору организују зајед-

ничко изучавање материјала, дискусије, логорске новине, а повезују се и са тамошњом сеоском омладином. По повратку у Београд, да би група и надаље била што тешње повезана, логорске новине неко време издају као цепне новине.

¹⁷ Види напомену 1.

¹⁸ Рођен 1916 године у Грабовцу, Обреновац, студент технике. Пред рат постао члан Окружног комитета КПЈ за Београд. Због револуционарног рада суђен и казну издржао у Марибору. Побегло са робије и у лето 1941 године ступио у Посавски партизански одред на дужност комесара Првог батаљона. Доцније у илегалним условима секретар Окружног повереништва КПЈ. У пролеће 1942 године, у Грабовцу, издајом ухваћен на спавању и четници га предали Немцима. Зверски мучен, али се и тад и приликом вешања држао јуначки. За народног хероја проглашен 1949 године.

¹⁹ Рођен 14 децембра 1914 године у Егмонтону у Канади. Гимназију завршио 1935 у Пећи и у јесен исте године уписао се на Правни факултет у Београду. Био врло популаран и омиљен међу београдским средњошколцима. Погинуо на дужности политичког комесара батаљона у јуну 1942 године у селу Дуга, срез никшићски.

²⁰ Рођен 1922 године у Београду; тада ученик шестог разреда, од јесени 1940 године студент филозофије. Првих дана устанка одлази у Космајски партизански одред, где је био на дужности политичког комесара чете. У октобру 1941 године у борби са немачком окупаторском војском код Венчана тешко рањен и заробљен. Пренешен у Београд где му је ампутирана нога. Послије тешких мучења стрељан на Бањици крајем 1941 године.

²¹ Рођен 21 марта 1922 године у Суботици; тада ученик четвртог разреда. У марту 1940 године искључен из свих гимназија у земљи и приватно учи школу. Почетком маја 1941 године отишао у Загреб. Учествовао у оружаном нападу на усташе у Ботаничкој башти и том приликом ухваћен. Стрељан у лето 1941 године.

²² Тада ученик седмог разреда. Асистент Филозофског факултета у Београду.

²³ Тада ученик шестог разреда. Секретар Идеолошко-политичке комисије ЦК СКЈ.

²⁴ Рођен 1922 године у Даниловграду; тада ученик првог разреда Средњетехничке школе. После бомбардовања Београда одлази у Црну Гору и јавља се у добровољце. У јуну се враћа у Београд ради полагања матурског испита. На доставу конфидента — ученика те школе Јањића, док је полагао испите, у школу упадају агенти специјалне полиције и хапсе га. Ново време од 19 јула 1941 године објавило је саопштење ДНВ-а да је „у вези са извршеним делима саботаже и насиља“ стрељано 28 лица. То су биле прве мере одмазде немачког окупатора у Београду. У списку стрељаних под бројем 24 објављено је: „Велашевић Бог-

дан, апсолвент техничке школе из Даниловграда“.

²⁵ Рођен 14 марта 1919 године у Ваљеву: тада ученик четвртог разреда Учитељске школе. После учитељ на колонији Каркатур код Бачке Тополе, а затим у колонији Његошево код Мола. У Удружењу учитеља припадао левом крилу т.з. „Трећој групи“ окупљеној око часописа *Учитељска стража*. — Још рано почео да објављује песме у *Југословенском расвиту и Скамији*, а затим у *Новом средњошколцу*, *Зори*, *Младој култури*. — После мађарске окупације Војводине, од маја до 16 јула 1941 године у разним мађарским логорима. По изласку из логора распоређен за учитеља у село Драчић, срез ваљевски. Почетком октобра одлази у Колубарски партизански одред, а већ првих дана новембра, после издаје четника, на превару ухваћен и са још седам партизана стрељан у селу Струганику. Пред одлазак у партизане средио је мању збирку својих песама под насловом *Песме наше младости*. Мото те необјављене збирке су његови стихови:

„Будемо ли пали,
наша ће крила румен стег развити,
Стаћемо пред зид уздигнутих чела,
крв наша млада процветаће цветом,
јер ми смо знали
за велика дела
срца пробудити.“

²⁶ Тада ученик трећег разреда Трговачке академије. Ухапшен у 1941 години и у специјалној полицији подлегао под батинама.

²⁷ *Нови средњошколац*, месечни лист за средњошколску омладину, одобрен од Министарства просвете Сп бр. 6558-37, покренуо је, био његов власник и одговорни уредник наставник грађанске школе у Вршцу Дамјан Морачић (сад професор XI београдске гимназије). Први број листа изашао је у новембру 1937 године. Лист је уређивао уређивачки одбор састављен од групе наставника и ученика Учитељске школе, Реалне гимназије и Грађанске школе у Вршцу. Прве године свог излажења лист је углавном растуран међу ђацима у Вршцу. Због свог либералног става и спремности да у границама ондашњих могућности отворено третира средњошколска питања, лист је у школској 1938/39 години прихваћен од широког круга средњошколаца и продро је у многе школе у земљи. Уредништво листа указујући на његов карактер, у бр. 2 од октобра 1938 г. пише:

„Да би *Нови средњошколац* испунио свој задатак, потребно је да доспе у све наше средње школе чијој је омладини и намењен. Наш лист је чисто средњошколски. Он ће се искључиво бавити животом средњошколаца, њиховим идеалима, мислима и осећањима. У њему ће сваки писмен и за духовно стварање способан ученик наћи довољно места и за своје редове. Сарадници ће моћи да пишу нешто из књижевности, критике, науке или уметности; из спорта, из ђачког живота уопште. Долазе у обзир и добри преводи из страних књижевности као и прикази рада

бачких дружина и установа. Једном речју, *Нови средњошколац* биће нека врста одушке нагомиланој енергији даровитих средњошколаца, који би у своје листу добили прве потстреке за искоришћавање својих способности“.

²⁸ Родољуб Андрић, ученик четвртог разреда Прве мушке гимназије (сад уметнички директор „Авала филма“), *Зора* бр. 2—3 за април—мај 1939 године. Исти број *Зоре*, у рубрици „Средњошколски живот“, доноси допис из Четврте женске гимназије, у коме се о раду дружинске секције за ниже разреде између осталог каже: „Пошто смо увиделе да овакве заједничке седнице готово никако не користе млађим другарицама, а желеле смо да све другарице што активније учествују у раду, то смо успеле, нашом иницијативом и уз помоћ надзорне наставнице, да створимо секцију уз дружину за ниже разреде, од I до III разреда. Управа ове секције састоји се од председника и секретара, који се, уколико им је потребан савет, обраћају старијим другарицама. До сада су одржане две седнице, за које се може рећи да су успеле и преко сваког очекивања. Значајно је истаћи да је обема седницама присуствовало око 100 ученица, док је пре одвајања нижих од виших разреда присуствовало максимум 40 ученица. То је већ један велики успех“.

²⁹ У школској 1938/39 години В. Аксентијевић је повучен на другу дужност и радом у средњим школама преко међушколског актива руководи М. Радоман.

³⁰ Исак Алмузлино погинуо код Чачка у Првој непријатељској офанзиви, крајем 1941 године; Иван Крањчећ стрељан на Вањици у јесен 1941 г.; Макс Штерн лекар у Београду.

³¹ Радослав Паљић на илегалном раду ухваћен у јулу 1942 г., у специјалној полицији тешко мучен, а затим упућен у логор Матхаузен где је од последица туче умро у марту 1943 г.; Обрад Сикинић као илегалца учествовао у више акција — у покушају тровања полициског агента Ђ. Космајца, у организовању бекства из Опште државне болнице Иванке Мухачевић са дететом и др., ухваћен у лето 1942 г., на Вањици годину дана, а затим упућен у логор Матхаузен где је умро почетком 1944 г.; Јован Марјановић научни сарадник на Филозофском факултету у Београду, Нико Азријел погинуо у Петој непријатељској офанзиви, у јуну 1943 године; Фриц Брил стрељан на Вањици 1941 г.

³² Марко Никезић амбасадор ФНРЈ у САД; Милан Марковић погинуо у завршним операцијама у Словенији маја 1945 г.; Најдан Пашић уредник *Наше стварности*.

³³ Милан Миловић од маја 1941 г. у средњошколском руководству, ухапшен почетком 1942 г., упућен у логор за „преваспитавање“ у Смедеревску Паланку, организовао побуну, стрељан на Вањици 1944 г.; Радомир Полкић, ухапшен на илегалном раду 1941 г. и стрељан на Вањици; Спасоје Перић у партизанским

јединицама у Санцаку, затим у III пролетерској бригади, погинуо на Дрини марта 1943 г. у борбама са Италијанима и четницима; Данило Пурић главни и одговорни уредник *Политике*; Милан Војиновић, умро од туберкулозе почетком 1942 године.

³⁴ Бранислав Крстић члан Месног комитета СКОЈ-а, ухваћен на илегалном раду, од октобра 1942 г. у логору у Смедеревској Паланци, стрељан у логору у Норвешкој 1943 године. — У школској 1939/40 години у овој гимназији као активисти се истицали Мома Стефановић (погинуо на дужности политичког комесара чете Прве шумадишке бригаде 1943 г. у Препољу), Драгомир Стојановић (борац Јастребачког партизанског одреда, погинуо крајем 1941 г.) и Бранко Пешић (погинуо као партизан).

³⁵ Блажо Баровић члан реонског комитета СКОЈ-а VII реона, ухваћен крајем јула 1941 г. и тешко мучен у специјалној полицији, у логору на Вањици до маја 1943 г., 1944 г. нестао у логору у Матхаузену; Станислав Оцоколић потпуковник ЈНА; Бранислав Луковић лекар у Београду. Доцније познати као активисти у овој гимназији Алексије Зечевић (у септембру 1941 изашао у Космајски партизански одред, погинуо почетком 1942 године) и Зоран Жујовић (уредник *Политике*).

³⁶ Слободан Томић у мају 1941 г. члан средњошколског руководства, у октобру одлази у Космајски партизански одред, преузео дужност секретара средског комитета СКОЈ-а, погинуо на Руднику крајем 1941 г.; Момчило Живојиновић, члан Округног комитета СКОЈ-а за округ Младеновац, стрељан 1943 г.

³⁷ Станица Ђуровац умрла од туберкулозе почетком 1945 године; Зора Поповић лекар у Београду; Олга Ђуричковић погинула у Петој непријатељској офанзиви, у мају 1943 године. — У овој гимназији у школској години 1939/40 и доцније познате као активисткиње Ружица — Рушка Васићић (од маја 1941 г. у средњошколском руководству, погинула у Петој непријатељској офанзиви), Емилија — Цуца Јакшић (у мају 1941 г. у средњошколском руководству, доцније члан Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију, после ослобођења секретар реонског комитета КПЈ у Београду, погинула у саобраћајној несрећи у новембру 1949 године), Славка Петровић (секретар Средског народног одбора у Младеновцу), Милица Становчић (сад живи у Београду), Јелица Пурић (професор у Београду) и Мира Алечковић (књижевник).

³⁸ Лепа Митровић од маја 1941 г. у средњошколском руководству, ухапшена у јесен 1941, мучена у специјалној полицији и крајем године стрељана на Вањици; Нада Анастасијевић била у Јастребачком партизанском одреду, погинула 1943 године; Радмила Богдановић професор у Цељу; Данка Каришић службеник у Београду. — Доцније као активисткиње у овој гимназији познате Ранка Божовић (живи и ради у Љубљани) и Зорица

Божовић (стрелана на Бањици 1941 у својој петнаестој години).

³⁹ Гина Радосављевић стрелана на Бањици 1942 године. — У овој гимназији као активистице од школске 1939/40 године познате Мирослава — Мира Радовановић (учествовала у акцијама у којима је запаљено седам окупаторских камиона, доцније веза између диверзантских група и склоништа оружја, погинула као борац Друге пролетерске бригаде почетком јуна 1942 године на Гату код Гацка у Херцеговини) и Драгиња Јовановић (члан Реонског комитета СКОЈ-а на Дорћолу, ухваћена и годину дана у логору на Бањици, тешко болесна од туберкулозе пуштена и умрла 1943 године).

⁴⁰ Соња Мартиновић сад на раду у Институту за друштвене науке. — Доцније познате као активистице Зора Сучић (асистент на Природно-математичком факултету у Београду), Милица Ратковић (инжињер у Београду) и Милица Павићевић (службеник у Савезном извршном већу).

⁴¹ Иво Јеркић члан Извршног већа у Народној републици Босни и Херцеговини; Мирко Мاستиловић виши саветник у Савезном државном секретаријату за унутрашње послове; Перо Коробаров директор издавачког предузећа „Култура“ у Скопљу; Урош Мартиновић доцент на Високој техничкој школи; Зага Маливук, стрелана на Бањици 1941 године; Зоран Коледин официр ЈНА.

⁴² Глигор Видовић био учитељ у селу Мрчићу у Ваљевском срезу, почетком 1942 године четници га стрелали на гробљу у селу Санковићи; Тихомир Стојановић ради у Државном секретаријату за иностране послове; Михаило Живојиновић претседник Општинског народног одбора у Младеновцу; Мирко Јовичић начелник одељења за просвету у Општинском народном одбору Звездара. — У овој школи као активисти били познати и Мирослав Јефтовић (уредник дечије емисије у Радио Београду), Тоша Поповски (уредник *Комуниста*, Слободан Ђорђевић (ради у Секретаријату за просвету НР Србије), Душан Врањеш (официр ЈНА) и Драгослав Миленковић (учитељ у селу Кумодраж код Београда).

⁴³ Јелица Миловановић по завршеној школи учитељица у Сопоту, као члан Среског комитета КПЈ за Космај ухваћена и стрелана у јесен 1941 године.

⁴⁴ Радмила Милошевић професор у Београду.

⁴⁵ Даринка — Дара Павловић од септембра 1940 г. члан средњошколског руководства, учествовала у више акција против окупатора, касније партиски курир између Београда и слободне територије, ухваћена у току Прве непријатељске офанзиве, у специјалној полицији храбро се држала, стрелана на Бањици крајем 1941 године; Нада Божовић од маја 1941 г. у средњошколском руководству, ухваћена као курир и стрелана на Бањици 1942

године; Регина Штерн, живи и ради у Београду.

⁴⁶ У Осмој мушкој гимназији били су познати као активисти Војислав Нановић (филмски режисер), Драгослав Петровић (ухваћен и стрелан крајем 1942 г. на Бањици), Бранко Омчикус (сликар) и Милан Нешић (ухапшен 1941 г., стрелан на Бањици почетком 1942 г.). — У Деветој мушкој гимназији: Јован Гајгер (ухваћен приликом сечења бандера на Авалском друму и стрелан на Бањици у лето 1941 године), Јован Бенишек (члан Реонског комитета СКОЈ-а на Карабурми, ухваћен са групом илегалних радника у августу 1941 г., током истраге на смену мучен од Бећаревића, Космајца, Губарева и Штерића, стрелан на Бањици половином 1942 године), Александар Шокирац (секретар Комисије за међународне везе Савезног одбора ССРНЈ), Миливоје Сучић (од јуна 1941 г. у средњошколском руководству, ухваћен у фебруару 1942 г. на илегалном раду, тешко мучен од Вујковића и у марту исте године стрелан на Бањици) и Радован Ђосић (као члан диверзантске групе почетком августа 1941 г. у Неготинској улици убио првог окупаторског војника у Београду, у Краљевачком батаљону I пролетерске бригаде тешко рањен и остао инвалид у десну руку, погинуо у Петој непријатељској офанзиви). — У Четвртој женској гимназији: Радмила Јовић — Малецка (стрелана на Бањици 1941 г.), Ружица Шојић (у студентском руководству формираном у мају 1941 г., ухваћена на илегалном раду и стрелана у марту 1942 године) и Марија Јовић (лекар у Београду). — У Шестој женској гимназији: Бранка Кандић (ради у „Машинокомерцу“ у Београду), Радмила Јаковљевић (живи у Дубровнику) и Марија Симоновић (професор у Словенији).

⁴⁷ Одлучно иступање радних маса, омладине и других прогресивних елемената, које је КПЈ мобилисала против претеће фашистичке агресије и за одбрану земље, позитивно је утицало и на многе професоре. Добар дио њих се са више симпатија и толеранције односе према напредним ђацима и њиховој активности на развијању одбранбеног духа у редовима средњошколаца. То је допринело да се и у београдским средњим школама створи атмосфера у којој је владало више међусобног поверења и разумевања ђака и наставника. Својим иступањем прогресивно опредељени професори дали су антифашистички тон и конгресу професорског друштва, који је одржан 6 и 7 јула 1939 године у Сарајеву. (То је био и последњи конгрес Друштва; конгрес у 1940 години власти нису дозволиле). На конгресу је Др. Стјепан Томић поднео реферат „О освајачкој пропаганди и националном расположењу наше омладине“. У „Записнику са седница XX конгреса Ј.п.д.“ о реферату се каже:

„Предавач најпре износи теорију о привредном простору, о животном и хиљадугодишњем простору, онда говори доста опширно о пропаганди нирнбершке и швајцарске (клерикалне) интернационале, која се врши у име

тога животног простора по периферији Европе, и којој је циљ да национализме и клерикализме малих народа саобрази, „глајхшалтује“ својим идејама, и тако прави оружје у својим рукама. Наводи примере по којима се види разорни рад стране пропаганде у нашој школи, и каже: да је „наша средина проговорила језиком туђих агената и почела логиком освајача“, а то је најопасније стање у коме се може наћи један народ; наш је национализам накалемљен спољним идејама, и то истим оним идејама којима је накалемљен био чешки и албански пред пропању: глајхшалтовани националисти једина су опасност ове државе.

Предавач опширно говори о конструктивном национализму наше омладине као једином леку и завршава предавање следећим речима: „Против свих разорних сила, долазиле оне са српске, хрватске или словеначке стране, које морално трују наш народ, слабе и онемогућују одбрану земље, треба поставити два челична бедема: свест о опасности и конструктивни национализам наше омладине. Ми професори обраћамо се данас целом народу, а најпре нашој драгој омладини, да схвати, да разуме једну једину истину нашег времена, истину пред којом све друго треба да у прах пада: наша нација има данас једног јединог непријатеља, а то је сваки онај који жели да јој одузме слободу; само једног јединог пријатеља, а то је сваки онај који ће јој помоћи да брани своју слободу. Наш национализам познаје данас једну једину идеологију — то је одбрана земље, само један једини дефетизам — то је слабљење ове државе.“

Конгрес је у вези са рефератом усвојио следећу резолуцију:

„Поводом предавања „О освајачкој пропаганди и националном васпитању наше омладине“ одржаног на конгресу Професорског друштва, професори упозоравају нашу јавност и надлежне факторе на страну закулисну пропаганду у нашој школи, која страховито негативно делује на национално васпитање наше омладине и слаби националну снагу наше земље. Професори траже да се та опасна појава по школу и народ спречи свим средствима. Конгрес ставља због тога у дужност Главној управи да се по тој ствари стави у везу са свим секцијама Друштва, да се г. Министру просвете достави дослован текст одржаног предавања, да са своје стране поради да се то предавање штампа у једној брошури и растури међу омладином, а евентуална добит уручи Фонду за одбрану земље.“ (Гласник Ј. п. д., септембар 1939 г., свеска 1).

⁴⁸ Власник и одговорни уредник професор Здравко Поповић.

⁴⁹ У то време у Љубљани излази *Slovenska mladina*, лист напредне средњошколске омладине Словеније. — У 1938 години покренули су напредни ђаци Учитељске школе у Јагодини свој педагошко-литерарни часопис *Учитељска узданица*. Лист је у првом реду био намењен ђацима учитељских школа. — У Загребу, такође, излази средњошколски лист

Пошет кога су покренули и уређивали напредни средњошколци.

⁵⁰ У току рата четник; пред ослобођење земље повукао се са окупатором и живи у емиграцији.

⁵¹ Бранислав Крстић, *Нови средњошколац* бр. 4—5 децембар—јануар 1940.

⁵² Миодраг Стајић, са окупатором се повукао из земље и живи у емиграцији.

⁵³ У јесен 1939 године са средњошколским сектором у МК СКОЈ-а задужен је Дража Марковић (сад члан Извршног већа Народне Републике Србије) и руководи са међушколским активом СКОЈ-а.

⁵⁴ Сехајући се тог састанка као његов учесник, Живота Камперелић (сад уредник у листу *Рад*), у листу омладине Србије *Наш весник*, броју 107 од 20 априла 1956 године, пише:

„Седница је почела уводном речи директора гимназије који је одлучно изјавио да Зора има да буде онаква какву је он хоће. У истом духу говорио је и професор књижевности Стајић, који је био и власник и одговорни уредник Зоре и надзорни наставник Литерарне дружине. Он је, очигледно настављајући једну од ранијих дискусија о истој теми и алудирајући на став већине другова из дотадашњег редакционог одбора Зоре, рекао следеће:

„Моје погледе на живот и уметност не може нико да промени. Ја ћу радити како сматрам да је најбоље, па свидело се то некоме или не. И нећу дозволити никакво вођење политике кроз Зору нити на седницама Литерарне дружине. Гимназија није и не сме да буде ничија политичка трибина.“

Разумљиво је да његов изазивачки тон није могао да остане без реакције. За реч се јавио најпре Слободан Шакота. Он је покушао разложно, одмереним речима и са пуно такта да објасни став већине из донедавног редакционог одбора Зоре, који су сачињавали ученици Седме мушке гимназије. Илуструјући примерима, Шакота је доказивао да се приликом уређивања Зоре, у последње време, под паролом неполитичности почела да води врло одређена и смишљена политика одбацивања свега што је било напредно, без обзира на уметничку вредност и да су пуштане ствари без икакве вредности, често и сентиментално бљутаве...

Усред излагања, директор му је изненада одузео реч образлажући то тиме да не може да допусти да се на такав начин оцењује рад професора Стајића.

Говорио је затим Вукашин Мићуновић много жустрије, темпераментније. Он је Шакотиним аргументима додао низ нових, тврдећи да је Стајић систематски гушио сваку иницијативу редакционог одбора Зоре, безобзирно одбацујући радове које је редакциони одбор предлагао за штампање, а пуштајући оне које је редакциони одбор или оценио као безвредне или који уопште нису ни прошли кроз редакциони одбор.

Сатеран у теснац, Стајић га је прекидао, хтео је да му одузме реч. Мићуновић се није дао, упорно је настављао да туче Стајића све новим и новим аргументима. Директор је стајао по страни и ћутећи посматрао дуел између Мићуновића и Стајића. Изгледало је као да га је, после Шакотиног, истоветно Мићуновићево иступање почело да убеђује у оправданост ставова већине редакционог одбора Зоре. У сваком случају, Мићуновићева дискусија је оставила дубок утисак на њега.

Одједном, Стајић је почео да виче:

— Напоље, напоље... Ја то више нећу да трпим... То прелази у најобичније вређање... Доста... Напоље...

Његова вика прелазила је у хистерију. Мићуновић је изишао из клупе и пошао вратима уз жамор негодовања и неодобравања Стајићевог поступка. Мићуновић му се унео у лице и рекао:

— Да, можете да ме избаците, јер имате власт у рукама!

У препуној учионици жамор се појачавао. Директор је очигледно био збуњен. Седница се завршила у општем метежу са неколико конвенционалних директорових реченица“.

⁵⁵ Искључени су В. Мићуновић и С. Шакота.

⁵⁶ Види факсимил прогласа „Јавности“. (Архив ЦК КПЈ, бр. IV — 3—7 (40).

⁵⁷ У вези са случајем *Новог средњошколца*, тадашњи његов одговорни уредник Д. Морачић сећајући се каже:

„Одмах после укидања Зоре дошла су два службеника Министарства унутрашњих послова заједно са претстојником полиције у Вршцу и једним присутним грађанином у мој стан. Показали су ми решење претстојника или Министарства унутрашњих послова о претресу стана, јер се у њему налазила редакција *Новог средњошколца*. Рекли су да су обавештени како у Редакцији има компромићујућег материјала.

Извршен је детаљан претрес. Сву архиву и ђачке радове понели су са собом и мене повели у претстојништво на саслушање. У канцеларији претстојништва задржан сам целог дана и тек су ме увече пустили с тим да се поново пријавим идућег дана ујутро.

Саслушаван сам од стране лица из Министарства унутрашњих послова у присуству претстојника полиције и једног полициског писара.

Пре саслушања није ми био познат случај са редакцијом Зоре и приликом саслушања желели су да сазнају у каквој су вези *Нови средњошколац* и Зора.

Лице које ме је саслушавало стално је инсистирало да се изјашњавам о неким сарадницима Зоре. Упорно сам тврдио да лично познајем само чланове уређивачког одбора *Нови средњошколац* из Београда, за које сам рекао да су врло паметни ученици са којима може наша школа само да се подичи.

Много их је интересовало како сам дошао на идеју да у уређивачки одбор уведем ученике из Београда.

Објаснио сам им како је *Нови средњошколац* у својој трећој години постојања постао гласило свеколике средњошколске омладине и да се нужно наметала потреба да у уређивачки одбор уђу ученици највећег нашег града у држави.

Колико се сећам нарочито су инсистирали да добију одговоре на ова важнија питања:

Зашто је лист у трећој години излажења променио формат насловне стране и зашто су стављене две упадљиво црвене траке;

Зашто се зове *Нови средњошколац* — шта се све крије под тим именом „нови“. Зар ја као професор не видим да ти такозвани „нови“ средњошколци траже непоштовање старих професора. Зар не видим да ти „нови“ траже равноправан положај у школи(?) а то ће довести до хаоса у школи. Зар не видим шта раде студенти на Универзитету, стално штрајкују „а ви оваквим радом у листу припремате нове „букаче“.

Од кога примама материјалну помоћ. (Никако им није ишло у главу да се један лист у тадашњој Југославији могао да издржава од претплате.)

Речено ми је да ћу добити већу новчану помоћ ако и даље продужим са уређивањем листа, али са другим смером. Ја сам ово одлучно одбио наводећи да ми није потребна ничија материјална помоћ, јер не желим да будем зависан у своме раду. Занимљиво је да сам овакву исту понуду био добио и од неких „љотићеваца“ из Вршца.

Без сумње да су и једни и други осетили да *Нови средњошколац* доиста врши један одређени утицај на нашу омладину и хтели су да га искористе за себе.

Енергично су захтевали да одмах избадим из уређивачког одбора све чланове из Београда и да у првом наредном броју у уводнику објасним зашто сам ово учинио.

Избегао сам да одмах у први број дам објашњење, већ сам то учинио касније и то дао на корицама (последња страна) желећи да свему не придам велику важност. Због овога сам поново позван од стране претстојника полиције и пребачено ми је што нисам написао уводник.

Много су се интересовали о садржини јединих чланака штампаних у *Новом средњошколцу* — на пример: „Средњошколска омладина пред новим задацима“ (И. Давичо); „Сведоци“ (И. Давичо); „Свели су млади њиљани“ (М. Алечковић); „Средњошколац у друштвеном склопу“ (С. Јоњић); „О омладини“ (И. Давичо); „Наш лист наша застава“; „Економске акције средњошколаца“ (Б. Крстић); „Средњошколска штампа“ (В. Мићуновић); „Дужност средњошколаца према селу“ (С. Бранковић); „Есперанто — потреба културног човека“ (М. Стојановић).

Затим за приказе књига: М. Горки, *Клим Сангин*; *За плугом*, збирка сељака књижевника; М. Вернер, *Оружане снаге великих сила*; Ј. Стринберг, *Служавкин син*; Т. Ман, *Буденброкови*, итд.“

⁵⁸ Активисти из београдских школа орга-

низовано су се почели да повезују са напредним ђацима у унутрашњости земље још у пролеће 1939 године. Те везе су успостављене у већини места у Србији и Црној Гори, затим у Скопљу, Сарајеву, Мостару и другим местима, а испред листа *Нови средњошколац* ишло се у Загреб и Љубљану ради повезивања са тамошњим школама. Стварањем ових непосредних веза и преношењем стечених искустава рада београдских школа, много се помогло да се у другим школама у земљи превазиђу секташка схватања и примене форме масовног рада. Тако су и ови активисти, одлазећи после искључења у разна места у земљи, наставили са радом у тамошњим школама примењујући стечена искуства у Београду.

⁵⁹ У средњошколском руководству до априла 1941 г.; сада члан Извршног већа Народне Републике Србије;

⁶⁰ У руководству била до краја те школске године. Стрелана у Сарајеву октобра 1941; за народног хероја проглашена 1945.

⁶¹ Новац који је прикупљан у виду прилога средњошколског руководства је једним делом користило за своје потребе: приликом издавања *Средњошколског алманаха* за његово штампање дато је три хиљаде динара; плаћани су путни трошкови чланова руководства који су, ради повезивања са другим школама, путовали у разна места у земљи; у нужним случајевима давана је и помоћ сиромашним активистима. У школској 1940/41 години поред скојевске чланарине и прилога за СКОЈ, прикупљани су и прилози за Партију.

⁶² О догађајима 8 септембра у Кошутњаку,

учешћу и држању средњошколаца, погибији ученика Бранка Петрушевића и Славка Диновића, као и погребу Б. Петрушевића 9 септембра говори се у чланку Храбак—Рајчевић „Осмосептембарски покољ у Кошутњаку“, у овој књизи, стр. 389.

⁶³ Извештај Седме мушке гимназије за школску 1940/41 годину, страна 24.

⁶⁴ Види факсимил прогласа „На почетку нове школске године“ (Архив ЦК КПЈ бр. VI — 3—8 (40).

⁶⁵ У средњошколском руководству су били, поред чланова који су у њега ушли крајем школске 1939/40 године, — Исак — Еди Давичо, студент филозофије, Вукашин Мићуновић, студент филозофије, Радован — Брацо Велић, приватни ученик, Јован Марјановић, студент технике, Даринка — Дара Павловић, свршени ђак Трговачке академије, Блаженка Мимица, студент филозофије, Паја Капичић, студент технике и Боса Радовић, студент филозофије. Актив је ради успешнијег руковођења и рада био подељен у две групе.

⁶⁶ Међушколским активом руководио је Марко Никезић, а од старих чланова био је Јован Марјановић. Остали чланови: Лепосава Митровић, ученица Друге женске гимназије, Ружица — Рушка Васићић, ученица Прве женске гимназије, Зоран Жујовић, ученик Шесте мушке гимназије, Слободан Томић, ученик Седме мушке гимназије, Миливоје Сучић, ученик Девете мушке гимназије, Славка Петровић, ученица Прве женске гимназије, Војо Нановић, ученик Осме мушке гимназије, Нада Божовић, ученица Трговачке академије, Александар Шокорац, ученик Девете мушке гимназије и Милован Миловић, ученик Четврте мушке гимназије.

LES LYCÉENS BELGRADOIS À LA VEILLE DE LA IIe GUERRE MONDIALE

S. ŠAKOTA

Les mesures prises par le Parti en 1937 pour consolider celui-ci furent d'une importance particulière pour la réorganisation et le travail de l'Union de la Jeunesse Communiste de Yougoslavie.

Les conditions pour l'organisation du travail dans les lycées étaient particulièrement dures, en premier lieu du fait de la position des élèves et de la manière dont ils étaient traités dans les écoles.

Les autorités scolaires cherchaient à séparer les élèves de tout ce qui avait un esprit de liberté et une tendance progressiste. Cependant l'ensemble des contradictions de la société d'alors se reflétait sur la jeunesse des écoles.

L'augmentation constante d'élèves venant des couches pauvres, des milieux ouvriers et paysans, de fonctionnaires etc. changeait les proportions dans la composition des écoles et y introduisit une conception de la vie qui n'avait rien de celle, « officielle » imposée par les organes scolaires. Pour ces élèves, l'école était la seule possibilité de se créer une existence. Au cours de leurs études ils se heurtaient à de nombreuses difficultés. L'achat de fournitures scolaires, de livres, le paiement de taxes scolaires, les frais causés par le séjour dans une autre ville aggravaient encore leur condition déjà difficile. Pour pouvoir subvenir aux frais de la scolarité, beaucoup de ces élèves devaient travailler, et ils sentaient peser sur eux toutes les injustices occasionnées par le favoritisme dont profitaient ceux des familles aisées.

Sentant l'impossibilité d'empêcher, malgré toutes leur mesures, l'influence des forces progressistes sur la jeunesse des lycées, les organes scolaires allaient jusqu'à faire appel à la police pour régler leurs comptes avec les élèves trop progressistes. La lutte de ces jeunes gens pour leurs convictions, leurs idées avancées et de meilleures conditions de scolarité était constamment punie de coups de batons, d'exclusions, de poursuites.

Ceci rendait particulièrement dure la tâche de l'Union de la Jeunesse Communi-

ste. Les organes scolaires et le Ministère de l'Instruction tenaient à ce que les écoles belgradoises fussent exemplaires, conscients qu'ils étaient de l'influence des forces progressistes, et en particulier de celle du mouvement progressiste étudiantin sur la jeunesse des écoles. Aussi se souciaient-ils particulièrement du choix des professeurs. Le critère était en premier lieu l'attachement au régime. Les directeurs et la plupart des professeurs se servaient des méthodes policières pour surveiller leurs élèves et les quelques professeurs qui ne s'accordaient pas avec ces façons de faire et ne pouvaient que sympathiser avec les élèves progressistes, car toute action plus nette de leur part aurait entraîné leur déplacement en province.

Cependant toutes ces circonstances ne purent empêcher le travail dans les écoles. Jusqu'en 1937, alors que le Parti Communiste et l'Union de la Jeunesse Communiste de Yougoslavie traversent de nombreuses crises, les interventions de la police viennent souvent interrompre le travail de la Jeunesse Communiste dans les lycées belgradois, mais, celui-ci reprendra toujours avec un succès plus ou moins grand.

C'était alors l'époque où notre pays portait en lui déjà la révolution, et la jeunesse ne se bornait pas à accepter seulement les idées socialistes, mais avait ses propres exigences aussi.

La consolidation du Parti, ainsi que la reconstitution et la nouvelle orientation de l'Union de la Jeunesse Communiste coïncident avec les événements tumultueux ayant précédé le déclenchement de la Seconde Guerre Mondiale et abouti dans le pays à des changements importants. Les puissances de l'axe s'étaient déjà assurées une situation dominante en Europe et se préparaient hâtivement pour la guerre. Au moment où la plupart des petits pays européens se trouvaient en danger de perdre leur indépendance nationale, le gouvernement de Stojadinović brisa la Petite Entente, tourna le dos aux alliés occidentaux et se rangea aux côtés des puissances de l'Axe.

L'action de l'Union de la Jeunesse Com-

muniste de Yougoslavie, déployée dans l'esprit des tâches qui jaillissaient des besoins et des intérêts directs de la jeunesse, de plus en plus consciente du danger qui la menace, ainsi que le pays tout entier, donna naissance à un vaste et puissant mouvement de jeunes auquel prit part la plus grande partie de la jeunesse des lycées de Belgrade.

Les organisations d'élèves (Croix-rouge, Ligue anti-alcooliques, Clubs aéronautiques »Jadranska straža«, etc.) étaient la meilleure forme pour développer le travail parmi les élèves.

Cette activité, surtout après les déclarations du Comité Central du P. C. après l'Anschluss et Munich aida à mobiliser les masses de jeunes pour défendre le pays.

La presse de la jeunesse a joué un rôle important dans la propagation des idées progressistes parmi les jeunes, en les intéressant aux problèmes d'actualité scolaires et en les attirant dans les rangs des mouvements avancés.

Le 26 mars 1941, l'organisation belgradoise du P. C. fit une démonstration qui annonça le 27 mars. Les gens avaient pensé qu'il pourrait y avoir des coups de feu et peu de monde y prit part. Jusque là le P. C. non seulement n'avait jamais exigé, mais avait même défendu que les lycéens viennent aux démonstrations. Mais ce soir-là près de 800 membres venant des écoles prirent part pour la première fois aux manifestations.

Après les événements de cette année, commencée par le bombardement de Belgrade, l'Union de la Jeunesse Communiste réorganise son travail dans les lycées.

Les lycéens, en même temps que les jeunes travailleurs, se mettent alors à brûler les journaux des occupants et des traîtres, à déchirer leurs affiches et leurs ordres, à coller des tracts et écrire des slogans, à couper les fils téléphoniques et électriques, les poteaux, à incendier les camions, à transporter des armes, à enlever des patriotes des mains de l'ennemi, à tirer sur les policiers et à tuer des soldats ennemis, etc. »Je me sens comme si j'avais été parachuté dans un nid diabolique et ennemi«, écrit alors un officier allemand, »La ville est en ruines, incendiée, sale. Tout sent encore le feu. Quand je vole et regarde ce pays, il me

semble paisible. Mais il n'en est pas ainsi. On ne se sent pas à l'aise ici. Comme ils étaient bien, les jours à Paris, en face de ce qui se passe ici! Cette ville est vraiment devenue folle. Les regards sont haineux et provoquants. Cela n'a rien d'étonnant, notre bombardement les a terriblement touchés. Mais il y a deux mois que tirent des revolvers, que brûlent nos camions. Je ne sais pas ce que veulent leur fanatiques gosses quand ils mettent le feu aux journaux, aux garages, ou quand ils font un attentat sur un feldwebel. Une folie désespérée. Mais ce n'est pas si simple.«

Tous se plaignent de ne pas se sentir à l'aise dans cette ville. J'attends avec impatience de m'envoler de nouveau, même pour l'Est. Quand le soir je sors de la voiture, j'ai toujours l'impression qu'un de ces grossiers Balkaniques va m'envoyer une balle dans la tête. L'inquiétude peu à peu brise les nerfs. Il fait trop chaud dans cette ville chaude du Sud de l'Europe...«

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Le héros national Vlado Aksentijević.
 Fig. 2 — Mihajlo Radoman-Mišo.
 Fig. 3 — Bogdan Velašević.
 Fig. 4 — Dragoljub Ilić.
 Fig. 5 — Isak Davidović-Edi.
 Fig. 6 — Radovan Belić-Braco.
 Fig. 7 — Slobodan Tomić.
 Fig. 8 — Darinka Pavlović-Dara.
 Fig. 9 — Emilija Jakšić-Cuca.
 Fig. 10 — La première page et la composition de la rédaction du dernier numéro de *Zora*, à la veille du coup porté par les autorités scolaires contre la presse d'avant-garde.
 Fig. 11 — La première page du dernier numéro de *Novi srednjoškolic* à la veille de la demande de la police que soient éloignés de la rédaction les lycéens belgradois.
 Fig. 12 — Protestations des parents d'élèves adressées aux autorités à la fin de mars 1940 contre les violences et les exclusions d'écoliers belgradois.
 Fig. 13 — Appel des lycéens belgradois au début de l'année scolaire 1940—1941 pour la lutte pour une école nationale et contre les méthodes fascistes introduites dans les écoles par le gouvernement Cvetković — Maček — Korošec.
 Fig. 14 — Ecole de la rue Narodni front.